

**Univerzita Palackého v Olomouci
Cyrilometodějská teologická fakulta**

Katedra křesťanské sociální práce

Charitativní a sociální práce

Bc. Marie Buchtová

**Sociální vyloučení z pohledu obyvatel
sociálně vyloučené lokality**

Diplomová práce

Vedoucí práce: Mgr. Hana Šlechtová, Ph.D.

2015

Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně a že jsem všechny
použité informační zdroje uvedla v seznamu literatury.

.....

Podpis autora práce

Děkuji Mgr. Haně Šlechtové, Ph.D. za odborné vedení diplomové práce a mnoho cenných rad a podnětů. Děkuji všem účastníkům výzkumu za projevení důvěry a poskytnutí informací. V neposlední řadě bych ráda poděkovala všem respondentům a lidem, kteří přispěli k tvorbě výzkumu.

ÚVOD.....	5
KONCEPTUÁLNÍ ČÁST	7
1 SOCIÁLNÍ VYLOUČENÍ.....	8
1.1 HISTORIE POJMU SOCIÁLNÍ VYLOUČENÍ.....	8
1.2 VYMEZENÍ POJMU SOCIÁLNÍ VYLOUČENÍ (KONCEPT).....	9
1.3 KONCEPT SOCIÁLNÍHO VYLOUČENÍ – DEFINICE	10
1.4 TYPY VYLOUČENÍ.....	11
1.4.1 Ekonomické vyloučení.....	11
1.4.2 Prostorové vyloučení.....	12
1.4.3 Kulturní vyloučení	13
1.4.4 Politické vyloučení.....	14
1.4.5 Symbolické vyloučení	14
1.5 VYBRANÉ INDIKÁTORY SOCIÁLNÍHO VYLOUČENÍ.....	15
1.6 PŘÍČINY SOCIÁLNÍHO VYLOUČENÍ	15
1.6.1 Nezaměstnanost.....	16
1.6.2 Zhoršený přístup ke kvalitnímu bydlení	16
1.6.3 Nevzdělanost a negramotnost	17
1.6.4 Nedostatečné zajištění ochrany lidských práv a zdraví.....	18
1.6.5 Další příčiny ovlivňující sociální vyloučení	19
1.7 VYBRANÉ ASPEKTY SOCIÁLNÍHO VYLOUČENÍ.....	20
1.7.1 Stigmatizace etnických skupin.....	20
1.7.2 Deprivace	20
1.7.3 Předsudky a diskriminace	21
1.7.4 Velká solidární síť	22
1.8 SOCIÁLNĚ VYLOUČENÁ LOKALITA JAKO KATEGORIE.....	23
1.8.1 Malá venkovská lokalita	24
1.8.2 Velká venkovská lokalita	25
1.8.3 Malá městská lokalita.....	25
1.8.4 Velká městská lokalita	25
1.8.5 Malá velkoměstská lokalita.....	25
1.8.6 Velká velkoměstská lokalita	26
2 ROMSTVÍ JAKO FAKTOR POTENCIÁLNÍHO SOCIÁLNÍHO VYLOUČENÍ.....	27
2.1 ROMSKÉ SOCIÁLNÍ SKUPINY	27
2.2 ROMSKÁ RODINA.....	28
2.3 MIGRACE ROMŮ.....	29
VÝZKUMNÁ ČÁST.....	31
3 VYBRANÁ VYLOUČENÁ LOKALITA.....	32
3.1 SOCIÁLNĚ VYLOUČENÁ LOKALITA HAVÍŘOV ŠUMBARK.....	32
3.1.1 Obyvatelstvo	33
3.1.2 Migrace	33
3.1.3 Bydlení	33
3.1.4 Vzdělání	34
3.1.5 Nejčastější problémy	34

4	METODOLOGIE VÝZKUMU.....	36
4.1	FORMULACE VÝZKUMNÉHO PROBLÉMU	36
4.2	STANOVENÍ CÍLŮ VÝZKUMŮ	36
4.3	PŘÍPADOVÉ STUDIE.....	37
4.4	VOLBA VÝZKUMNÉHO SOUBORU	37
4.5	SBĚR A ZPRACOVÁNÍ DAT	38
4.6	ANALÝZA A INTERPRETACE DAT	40
4.7	ETICKÉ OTÁZKY VÝZKUMU	41
5	PŘÍPADOVÉ STUDIE	42
5.1	ŽIVOT V SOCIÁLNĚ VYLOUČENÉ LOKALITĚ Z PERSPEKTIVY PANÍ EVOY.....	42
5.1.1	Okolnosti nastěhování do vyloučené lokality a setrvání v ní.....	42
5.1.2	Podmínky v oblasti vzdělávání a práce ve vyloučené lokalitě z pohledu paní Evy.....	45
5.1.3	Život ve vyloučené lokalitě.....	48
5.2	ŽIVOT V SOCIÁLNĚ VYLOUČENÉ LOKALITĚ Z PERSPEKTIVY PANÍ ANNY	51
5.2.1	Rodinná situace v kontextu špatných sociálně ekonomických podmínek.....	51
5.2.2	Problematika bydlení ve vyloučené lokalitě	55
5.2.3	Pracovní zkušenost, nezaměstnanost ve vyloučené lokalitě a evidence na úřadu práce z pohledu paní Anny.....	58
5.3	ŽIVOT V SOCIÁLNĚ VYLOUČENÉ LOKALITĚ Z PERSPEKTIVY ŠÁRY	62
5.3.1	Prostředí vyloučené lokality.....	62
5.3.2	Nezaměstnanost a diskriminace v kontextu ekonomického vyloučení.....	64
5.3.3	Největší problémy ve vyloučené lokalitě.....	67
	ZÁVĚR	69
	SEZNAM ZKRATEK	71
	BIBLIOGRAFIE.....	72
	SEZNAM PŘÍLOH.....	77

ÚVOD

Fenomén sociálního vyloučení je aktuálním tématem, které vystupuje do popředí zejména v souvislosti s viditelnými problémy sociálně vyloučených lokalit. Pojem marginalizace a sociální exkluze menšin a jiných sociálních skupin je laickou i odbornou veřejností poměrně diskutován. Mechanismus sociálního vyloučení se projevuje v různých formách téměř ve všech společnostech, v nichž se setkáváme s vylučovanými jedinci či skupinami, přičemž míra a formy jejich vyloučení mohou být zcela odlišné.

Představená práce se zabývá problematikou sociální exkluze, která je zaměřena na obyvatele žijící v sociálně vyloučené lokalitě. Práce si klade za cíl zkoumání daného jevu z pohledu jednotlivých členů rodin, u nichž lze identifikovat řadu faktorů či důsledků jejich exkluze. Výzkum se nevztahuje na celou sociálně vyloučenou lokalitu a záměrem není generalizovat výpovědi účastníků výzkumu. Stěžejním cílem je poukázat na různorodost problematiky sociální exkluze a otevřít nové obzory jejího zkoumání na základě rekonstruovaných příběhů jedinců, jichž se exkluze dotýká.

Diplomová práce je strukturovaná do pěti základních kapitol. První kapitola představuje vědecké poznatky a koncept sociální exkluze. Vymezuje historii, typy, příčiny a vybrané aspekty sociálního vyloučení. V závěru kapitoly je pozornost věnována pojmu sociálně vyloučená lokalita.

Druhá kapitola se věnuje romskému etniku v souvislosti se skupinou nejvíce ohroženou sociálním vyloučením. Třetí kapitola představuje základní charakteristiku zkoumané sociálně vyloučené lokality, je zde uvedena struktura obyvatel, migrace a další poznatky týkající se problematiky bydlení. Kapitola taktéž popisuje největší problémy vybrané lokality ovlivňující život obyvatel.

Ve čtvrté části práce je uvedena metodologie kvalitativního výzkumu. Na základě představených výzkumných cílů byla jako design výzkumu zvolena případová studie. Ve výzkumné části práce je nejprve uveden výzkumný problém a cíle výzkumu. V další části je popsán způsob zařazení účastníků do výzkumu, metody sběru dat a následně jejich zpracování, analýza a interpretace. Závěrem kapitoly jsou nastíněny etické souvislosti výzkumu.

Pátá kapitola představuje samotné případové studie. Pro hlubší proniknutí do problematiky sociální exkluze jsou ilustrovány příběhy členů rodin žijících v sociálně vyloučené lokalitě a jejich vlastní pohled na okolnosti sociálního vyloučení, se kterými se setkávají. Jednotlivé výpovědi jsou konstruovány do tematických kapitol a interpretovány pomocí komentářů.

KONCEPTUÁLNÍ ČÁST

1 SOCIÁLNÍ VYLOUČENÍ

Kapitola představuje problematiku sociálního vyloučení, zabývá se jeho historií, konceptuálním vymezením a definicí a seznamuje s jeho jednotlivými typy. Pozornost je také věnována indikátorům, příčinám a vybraným aspektům sociálního vyloučení. V závěru kapitoly jsou představeny jednotlivé typy sociálně vyloučených lokalit.

1.1 Historie pojmu sociální vyloučení

První zmínky o sociálním vyloučení (sociální exkluzi) se ojediněle objevily již v polovině šedesátých let 20. století. Tento pojem měl upozorňovat na přežívání chudé části populace, které bylo pohoršující vzhledem k všeobecnému vzestupu prakticky všech vrstev obyvatelstva. Postavení těchto lidí bylo sice *ostudné*, ale nijak nesouviselo s charakterem trhu práce. Na konci sedmdesátých let se pojem sociálního vyloučení začal rychle šířit spolu s tím, jak rostla dlouhodobá nezaměstnanost a jak vznikaly stále větší potíže proniknout na trh práce. Vyloučení zahrnovalo nejen absenci pobírání pravidelných příjmů za práci, ale často také nemožnost zvyšovat svoji průřeschnost skrze vzdělávání a osobní angažovanost (Keller, 2010, s. 168).

V tomto období došlo v evropském, konkrétně francouzském prostředí ke zřetelnému konceptuálnímu posunu od konceptu chudoby ke konceptu sociální exkluze. V 70. letech 20. století se odkazovalo především na vyloučení ekonomické, během 80. let opozice (pravice i komunisté) obviňovala socialistickou vládu ze zvyšující se nezaměstnanosti, ale také vzrůstající nestability sociálních vazeb a sociální solidarity zahrnující rozpad rodin, sociální izolace skupin obyvatelstva, eroze třídní solidarity a sociálních sítí (Toušek, 2006, s. 308). V západoevropských zemích se termín sociální vyloučení začal používat v 80. a 90. letech 20. století zejména proto, aby zastoupil výraz „chudoba“, který evokuje pouze nedostatek hmotných zdrojů, zároveň dostatečně nezohledňuje důležité kritérium kvality sociálních vztahů (Moravec, 2006, s. 13).

Původně se v sociálních vědách termín sociální vyloučení (sociální exkluze) objevuje jako označení stavu tzv. sociálního uzavírání. Jedná se o strategii, již jedna sociální skupina uzavírá přístup ke zdrojům, pozici, odměnám i příležitostem jiné skupině. Proces sociálního vyloučení může být chápán jako univerzální kulturní mechanismus, s nímž se v různých formách setkáváme snad ve všech společnostech, ať již časově

či prostorově určených. Stejně tak se ve všech těchto společnostech setkáváme s vylučovanými jedinci, sociálními kategoriemi i kolektivitami, i když formy a míra jejich vyloučení mohou být rozdílné (Mareš, 2002, s. 9). Tento proces může nabývat různé podoby, od fyzického násilí, přes formální i neformální společenské normy, až po složité symbolické konstrukce, které zdůvodňují nerovnost přístupu (Vavřík, 2010, s. 31).

Více než o nerovnostech a chudobě se dnes v Evropě hovoří o sociální exkluzi, která fatálně odděluje nejchudší vrstvy od zbytku společnosti. Konstatuje se přitom, že chudí se stále častěji stávají předmětem despektu společnosti a čelí podezření, že jejich nepříznivá situace není ani tak důsledkem působení strukturálních faktorů, jako spíše jejich osobní nedostatečností (Mareš, 2004, s. 15).

1.2 Vymezení pojmu sociální vyloučení (koncept)

Lze říci, že v konceptu sociální exkluze dochází ke spojení dvou fenoménů či pojmů – chudoby (ve smyslu materiální deprivace) a marginality (ve smyslu odsunutí na okraj společnosti) (Toušek, 2006, s. 308). Odsouvání určitých osob a sociálních skupin takzvaně na okraj společnosti (marginalizace) či v jistém smyslu mimo ni (exkluze) představovalo vždy pro společnost mechanismus sociální kontroly, jímž společnost zajišťovala konformitu svých členů. Sociální vyloučení představovalo a představuje pro společnost také jeden z možných způsobů formování, obnovování a posilování vlastní identity (Mareš, 2002, s. 10).

Sociální exkluze posiluje přístupy v bádání o chudobě, které kladou důraz nejen na nedostatek základních životních potřeb, ale chudobu chápou jako nemožnost plné participace ve společnosti. Sociální vyloučení může být vymezeno jako selhání demokratického a právního systému, který podporuje občanskou integraci, selhání trhu práce, podporujícího ekonomickou integraci, selhání státního sociálního zabezpečení, jež by mělo podporovat integraci sociální, a v neposlední řadě selhání systému komunity, která by poskytovala interpersonální integraci (Toušek, 2006, s. 308).

Jádrem sociálního vyloučení je dnes fakt, že se vyloučení jedinci i celé sociální kolektivy nepodílejí stejnou měrou jako ostatní na zdrojích společnosti a na jejich distribuci či redistribuci, což vede k jejich chudobě a sociální i kulturní izolaci (Mareš, 2002, s. 15). Tato izolace může být navíc prohlubována fyzickými znaky jedinců nebo

skupin. Obecně se předpokládá, že pokud chudí a sociálně vyloučení žijí na jednom izolovaném místě, přičemž jsou navíc označeni odlišným fyzickým vzezřením jako příslušníci určité menšinové „etnické skupiny“, jejich problémy tím narůstají a pro společnost jako celek se situace stává hůře řešitelnou (Moravec, 2006, s. 22).

Předmětem sociální exkluze jsou často „cizinci“. Mohou to být všichni, kdo se liší od standardů hlavního proudu společnosti. V užším slova smyslu jde o příslušníky etnických minorit, ať již mají oporu v existujícím státním národu (například Ukrajinci), či nikoliv (Romové). Tito lidé jsou považováni za „jiné“ a kontakt s jinakostí je pro mnohé zdrojem vlastní nejistoty. Cizinci jsou ti, kdo žijí vedle nás a nejsou nám podobní. Soužití s nimi, ať již jde v české společnosti o Romy, azylanty, homosexuály apod., je pro majoritní společnost, navykou homogenitě sociálního prostoru obtížné (Mareš, 2002, s. 17).

1.3 Koncept sociálního vyloučení – definice

Termín sociální vyloučení nelze jednoznačně vymezit, neboť se jedná o širší společenský problém a pohledy na něj se mohou lišit. Zákon o sociálních službách sociální vyloučení definuje jako „vyčlenění osoby mimo běžný život společnosti a nemožnost se do něj zapojit v důsledku nepříznivé životní situace“ (zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, § 2 odst.).

Podle Navrátila je termín sociální vyloučení definován následovně: Sociální vyloučení je proces nebo stav, který určité jednotlivce, rodiny, skupiny či komunity omezuje v přístupu ke zdrojům, které jsou potřebné pro participaci na sociálním, ekonomickém i politickém a občanském životě společnosti. Tento proces má mnoho příčin. Patří mezi ně chudoba, nízké příjmy, diskriminace, nízká míra vzdělanosti, zdevastované životní prostředí, často také etnická příslušnost. Prostřednictvím tohoto procesu jsou lidé odstřiženi na významnou periodu v životě od institucí a služeb, sociálních sítí a rozvojových příležitostí, které má k dispozici většina obyvatel společnosti (Navrátil 2003, s. 34).

Talcott Parsons popisuje model společnosti skládající se ze čtyř základních systémů. Jedním z nich je *demokratický a právní systém*, který podporuje občanskou integraci. Dále zde řadíme *pracovní trh* přispívající k ekonomické integraci. Důležitým

systemem je *sociální stát*, který podporuje sociální integraci. V neposlední řadě zde patří *rodinné a komunitní systémy* pomáhající interpersonální integraci.

Sociální vyloučení je chápáno jako bariéra, která znemožňuje (jednotlivcům či skupinám) participovat v jednom nebo více systémech. Občanská integrace znamená být rovným občanem v demokratickém systému. Ekonomická a sociální integrace představuje mít práci, ceněnou ekonomickou funkci a být schopen využívat sociálních služeb poskytovaných státem. Interpersonální integrace zahrnuje vztahy s rodinou, přáteli, sousedy a sociální sítí, která může v případě potřeby poskytnout neformální zázemí a morální podporu. Všechny tyto systémy jsou významné a vzájemně se doplňují. Pokud některý ze systému nefunguje dostatečně, zbývající systémy musí převzít jeho funkce. Nejhorší situaci musí čelit ti, jimž se zhroutily všechny čtyři systémy.

V Česku jsou sociálním vyloučením ohroženi zejména někteří Romové, v extrémních případech mohou být vyloučeni nejméně ze tří uvedených systémů. Problematická je účast Romů v demokratických a politických strukturách společnosti a jejich vyloučení z trhu práce (Navrátil, 2003, s. 33).

1.4 Typy vyloučení

Sociální vyloučení se týká mnoha oblastí lidského života. Patří zde typy vyloučení ekonomické, politické, kulturní, prostorové a symbolické (Zíková et al., 2011, s. 20). Nejde však jen o popis jednotlivých typů vyloučení, protože realita exkluze spočívá v propojení (souběhu) jednotlivých faktorů podílejících se na sociálním vyloučení (Littlewood, 2000, s. 15-16).

1.4.1 Ekonomické vyloučení

Ekonomické vyloučení lze redukovat na vyloučení z trhu práce nebo na marginalizaci znevýhodněných jedinců či skupin (Toušek, 2006, s. 311). Znevýhodnění jedinců nebo skupin na trhu práce je jedním z nejmarkantnějších projevů sociálního vyloučení. Dochází k němu tehdy, když se jedinec identifikovaný na základě svého vzhledu nebo nedokonalé výslovnosti jazyka uchází o pracovní místo a je odmítnut, přestože splňuje kvalifikační předpoklady pro danou práci nebo je místo dlouhodobě neobsazeno. Důvodem odmítnutí nejsou osobní vlastnosti nebo pracovní návyky uchazeče, ale předsudek, že bude méně pracovně výkonný. Situace na trhu práce je komplikovaná

nedostatkem pracovních míst, který způsobily zejména změny struktury průmyslu nebo např. stále postupující zavádění nových technologií a mechanizace. Práci, kterou dříve musely zvládnout lidské ruce, dnes v mnoha oblastech vykonávají stroje. Fyzicky náročná práce nevyžadovala vysokou kvalifikaci, k jejímu získání tedy nebylo potřebné vyšší než základní vzdělání, a tudíž také potomci takto zaměstnaných rodičů nebyli motivováni k získání větší kvalifikace. Tento koloběh vede k dlouhodobé nezaměstnanosti a s ní spojené kultuře chudoby. Dlouhodobě nezaměstnaní se stávají závislími na sociálním systému, což ještě více prohlubuje negativní postoj k nim ze strany občanů, kteří do tohoto systému přispívají. Antipatie vůči klientům sociálního systému je častější, pokud se jedná o jedince identifikované podle vizuálních znaků, v současném českém kontextu zejména Romy. Jako „příživníci“ pak bývají označováni všichni příslušníci romského etnika, bez ohledu na to, zda jsou zaměstnaní nebo ne. Ekonomické problémy dlouhodobě nezaměstnaných prakticky znemožňují možnost šetřit peníze na větší investice nebo ukládat prostředky do pojištění či spoření (Zíková et al., 2011, s. 20-22).

1.4.2 Prostorové vyloučení

Špatná ekonomická situace vede často k prostorovému vyloučení. Sociálně exkludovaní lidé nejenže nemají prostředky, aby získali adekvátní byt do osobního vlastnictví, ale bývají pronajímateli hodnoceni jako neatraktivní, nespolehliví či dokonce jako notoričtí neplatiči. Lidé, kteří nezískají příležitost k odpovídajícímu bydlení jinde, se koncentrují v méně atraktivních částech, kam mají přístup, čímž se vytváří prostorově vyloučené lokality s často nevyhovujícími podmínkami pro bydlení (Zíková et al., 2011, s. 23-24). V těchto lokalitách vznikají ghetta či slumy, které mají homogenní charakter a dochází zde ke koncentraci sociálně patologických jevů, jež zpětně utvrzují obyvatele v jejich vyloučení (Toušek, 2006, s. 311). Tyto lokality bývají často na periferii nebo jsou vzdálené či oddělené od ostatní bytové zástavby, například železničním přejezdem, silnicí, průmyslovou zástavbou apod. Nezřídka jsou umístěny mimo město. Podmínky pro bydlení v těchto lokalitách jsou mnohdy velmi špatné, jde často o domy s narušenou statikou, problémy s plísní a kanalizací, chybějící nebo poničenou omítkou, dveřmi i okny (Zíková et al., 2011, s. 23-24).

Vyloučené lokality mohou vznikat spontánně postupným sestěhováním příbuzných a příslušníků širších rodin, nezřídka se na umělém vzniku těchto lokalit podílela a podílují zastupitelstva obcí. V 90. letech byli lidé, kteří ztratili zaměstnání, stěhováni do nevyhovujících podmínek, a také dnes dochází k tomu, že bytové odbory sestěhují do jednoho místa obyvatele podle příslušnosti k etnické skupině nebo podle příjmení (Zíková et al., 2011, s. 24-25). V souvislosti s prostorovou segregací je pozornost věnována také bezpečnosti v lokalitách s vysokou koncentrací chudých lidí. Fenomén chudoby totiž jako specifický faktor přispívá ke vzniku konfliktů (Thomas, 2008, s. 245-255).

1.4.3 Kulturní vyloučení

Kulturní a sociální vyloučení je výrazem nesdílení kulturního a sociálního kapitálu majoritní společnosti, přičemž postavení člověka nebo celé skupiny v sociálním prostoru je vymezeno velikostí i složením tohoto kapitálu. Kulturní kapitál můžeme chápat jako soubor získaných předpokladů jedince či skupiny k dosažení určitého statusu. Hlavním indikátorem kulturního vyloučení je úroveň vzdělání, respektive omezení přístupu k němu. Vzdělání je značně nákladné a vyžaduje přitom dlouhodobou investici, kterou si ekonomicky vyloučení nemohou dovolit. Nemusí jít přímo o školné, ale také o pomůcky, které musí rodiny hradit. Vzdělávající se člověk v produktivním věku navíc věnuje škole čas, který by jinak mohl věnovat vydělávání peněz (Toušek, 2006, s. 313).

Kulturní vyloučení částečně vyplývá z vyloučení prostorového a z komunikační bariéry mezi příslušníky většinové a marginalizované společnosti. Děti z marginalizované skupiny nejsou většinovým obyvatelstvem vítány nejen v běžných školách, ale ani v předškolních zařízeních. Pokud se sejde ve školské instituci větší množství těchto jedinců, je to pro ostatní rodiče důvod, aby své děti ze zařízení odebrali. Z dané instituce se tímto způsobem stane zařízení výhradně pro exkludovanou skupinu (Zíková et al., 2011, s. 27). Takové zařízení může poskytovat dětem pocit bezpečí a mohlo by poměrně dobře fungovat, ale nemotivuje děti k větším výkonům a vede k celkovému snížení nároků. Vytvářejí se zde homogenní kolektivy dětí ze stejných sociálních vrstev, tudíž si děti ze sociálně vyloučených rodin nemohou osvojit normy a způsoby chování dětí z většinové společnosti (Zíková et al., 2011, s. 27).

1.4.4 Politické vyloučení

Politické vyloučení lze charakterizovat jako nemožnost participace jedinců či sociálních skupin na demokratických procesech a politické moci (Zíková et al., 2011, s. 29), v horším případě se může jednat o upření občanských, politických a lidských práv (Mareš 2000, s. 287), v extrémní podobě představovala sociální exkluze upření práva na život (Mareš, 2002, s. 11). Příslušníci marginalizované skupiny nejsou mezi politickými představiteli společnosti, ale také se zpravidla neúčastní voleb. Nezapojují se ani do veřejného života v širším slova smyslu, např. členstvím v kulturních, sportovních či jiných organizacích, ani tyto organizace sami nezakládají. Příčinou neúčasti marginalizovaných osob na společenském životě a politické moci je např. absence sociální organizace mimo příbuzenské vztahy nebo chudoba a malá úroveň vzdělávání, také zde hraje roli diskriminace na různých úrovních (Toušek, 2006, s. 312).

1.4.5 Symbolické vyloučení

Symbolické vyloučení je spojeno se stigmatizací osob nebo sociálních skupin, které jsou vnímány jako odlišné, deviantní či cizí. Jejich označování (užíváním negativních stereotypů a předsudků odkazujících k určitým znakům jedince či skupiny) slouží k jejich vyčlenění z hlavního proudu společnosti (Mareš, 2000, s. 287). Dopady symbolického vyloučení lze analyzovat především na úrovni osobnosti jedince, jeho sociální a kulturní sebeidentifikace, tzn. z hlediska toho, jak se jedinec cítí být vyloučen, a z hlediska toho, o kom si myslí členové společnosti, že by měl být vyloučen (Toušek, 2006, s. 311).

Lidé postižení sociálním vyloučením na základě odsuzování ztrácejí motivaci a vůli uspět v okolní společnosti. Své postoje předávají vlastním dětem, které v sociálně vyloučených lokalitách vyrůstají. Životní styl exkludovaných obyvatel se permanentně reprodukuje a přenáší z generace na generaci. Vystoupit z tohoto způsobu života je téměř nemožné bez značné podpory okolního světa. V důsledku předsudků neexistuje možnost, aby na základě pochopení souvislostí byla lidem s omezenými možnostmi poskytnuta jiná šance, než která je jim dostupná (Zíková et al., 2011, s. 30).

1.5 Vybrané indikátory sociálního vyloučení

Na základě výzkumů Catherine Howarth spolu s kolektivem autorů (in Navrátil, 2003, s. 35) určila následující obecné indikátory sociálního vyloučení¹:

a) Indikátory sociálního vyloučení pro určení lokalit ohrožených sociálním vyloučením:

- větší počet přelidněných bytů,
- menší míra dobrovolných aktivit,
- horší zdravotní stav populace,
- nižší střední délka života,
- nízké vzdělání obyvatel,
- vyšší podíl obyvatel bez bankovních účtů,
- vyšší podíl kriminality a trestných činů.

b) Indikátory sociálního vyloučení u rodin s dětmi:

- vyšší počet dětí v domácnosti bez práce,
- nízká porodní váha dětí,
- vyšší dětská úmrtnost,
- nízká participace na školní výuce,
- horší výsledky ve škole,
- vyšší míra porodnosti u dívek nižších věkových skupin,
- vyšší počet dětí ve výchovných institucích.

1.6 Příčiny sociálního vyloučení

Sociální vyloučení zahrnuje řadu faktorů podílejících se na nerovnosti ve společnosti. Jednotlivci či skupiny nemají stejný přístup ke zdrojům, jejich distribuci a redistribuci zejména v oblasti sociální (bydlení, zaměstnanost, vzdělání) ale také v oblasti politicko-občanské (ochrana lidských práv a pocit bezpečí, občanská participace). Nejčastější příčiny ovlivňující sociální exkluzi jsou zejména: nezaměstnanost, problematika bydlení, vzdělání, ochrany lidských práv a zdraví (Mareš, 2006, s. 21; Klíčová, 2004, s. 100).

¹ Jedná se charakteristiku především městských vyloučených lokalit

1.6.1 Nezaměstnanost

Za nejdůležitější faktor, který vede k sociální exkluzi, je považován omezený přístup na trh práce. Velká část lidí žijících v sociálně vyloučené lokalitě má pouze základní, v mnoha případech nedokončené vzdělání. Představují tedy nekvalifikovanou pracovní sílu, tudíž se stávají nezaměstnanými a jsou ve velké míře zastoupeni v evidenci úřadů práce. V důsledku dlouhodobé nezaměstnanosti ztrácejí tito lidé pracovní návyky a sociální dovednosti, čímž se dále prohlubuje a uzavírá kruh vyloučení z trhu práce (Navrátil, 2003, s. 61).

Důvodem nezaměstnanosti je často diskriminace spojená s odlišností od majoritní společnosti. Ačkoli je velmi často diskriminace spojená s rasismem (zvláště u Romů), nemusí se vždy jednat o diskriminaci rasisticky motivovanou. Svou roli sehrává fakt, že nevzdělaný, nekvalifikovaný a dlouhodobě nezaměstnaný uchazeč neví, jak má o místo žádat a jakým způsobem má vystupovat, aby udělal dojem. Takový uchazeč nemá dostatek zkušeností na trhu práce a není schopen s potencionálním zaměstnavatelem náležitě jednat (Navrátil, 2003, s. 63).

1.6.2 Zhoršený přístup ke kvalitnímu bydlení

Neméně závažnou příčinou sociálního vyloučení jsou problémy v oblasti bydlení, kde vedle nedostatku krizových intervencí (například pro bezdomovce, oběti domácího násilí) je nedostatečná dostupnost standardního sociálního bydlení. Lidé ohrožení sociálním vyloučením jsou často tlačeni do nekvalitního bydlení, v řadě případů však relativně nákladného. V domácnostech ohrožených sociálním vyloučením často dochází k fixaci na nestandardní bydlení a k prohlubování cyklu deprivace těchto domácností. Silným nezáměrným mechanismem sociálního vyloučení je politika lokálních autorit vůči „neplatičům“, a to jejich sestěhování do holobytů či ghatt. Holobyty, které by měly sloužit jako řešení zabraňující „vyhození na ulici“, ve skutečnosti žádný problém neřeší. Lidem, kteří se mnohdy z objektivních sociálních důvodů a v důsledku neprůhledných praktik příslušných institucí dostali do nepříznivé životní situace, uzavírají cestu zpátky a tímto způsobem je ze společnosti vylučují (Mareš, 2006, s. 34; Navrátil 2003, s. 70).

Z důvodu, že velká část obyvatel žijících v sociálně vyloučené lokalitě bydlí v bytech, jež jsou v majetku města, nemá v podstatě žádnou možnost se z této lokality odstěhovat, i když v ní osobně bydlet nechce. Nedostatek obecních bytů se dotýká všech skupin obyvatelstva, avšak příslušníci romského etnika bývají v některých případech vyloučeni z jakýchkoliv alternativních způsobů získání bytů. Taktéž se řadí ke skupině, pro kterou jsou charakteristické vícečlenné rodiny, což prakticky znamená koncentraci např. 10 lidí ve dvoupokojovém bytě.

Velký počet osob žijících ve společné domácnosti se odráží mimo jiné ve výši poplatku za služby, které jsou součástí nájemného. Nájemníci tento problém často řeší nepřihlašování lidí, kteří v bytech reálně bydlí, což tyto lidi bez trvalého pobytu znevýhodňuje. Tato situace zapříčiňuje další negativní projevy, jako je nedostatek osobního a intimního prostoru pro každého člena domácnosti, nedostatek prostoru k učení, zhoršené hygienické a zdravotní podmínky, které celkově vedou k podprůměrné životní úrovni ve srovnání se standardem společnosti (Navrátil, 2003, s. 70).

Mnozí sociálně vyloučení obyvatelé jsou z důvodu neexistence dostupnějšího bydlení nuceni bydlet v ubytovnách. Přestože ubytovny nabízejí nižší kvalitu bydlení a horší vybavenost, paradoxně se mnohdy jedná o podstatně dražší ubytování než v běžném pronajímaném bytě. Lidé využívající ubytovny se navíc nacházejí v nechráněném nájemním vztahu, který jim nezaručuje poskytnutí žádné formy náhradního ubytování, pokud je smlouva z jakéhokoliv důvodu ukončena (GAC, 2006, s. 28-32).

1.6.3 Nevzdělanost a negramotnost

Pro obyvatele sociálně vyloučených lokalit bývají charakteristické problémy omezených možností investic do budoucnosti, zejména v souvislosti se vzděláním. Děti pocházející z těchto lokalit mají ztížený až blokovaný přístup k úplnému a kvalitnímu vzdělání. Důvodem nemusí být jen *přímá* diskriminace, ale i nastavené parametry vzdělávacího systému, které neberou v potaz existující handicapy těchto dětí, nebo nízká úroveň personálního i materiálního vybavení škol v místech koncentrace sociální exkluzí ohrožených osob. Často se přitom přehlíží, že potíže těchto dětí se vzděláváním nejsou záležitostí jejich nižšího intelektu a omezených schopností, ale záležitostí odlišnosti jejich kulturního kapitálu a absence podpory jejich rodinného zázemí (Mareš, 2006, s. 34).

Pro chudé rodiče mnohdy školné v mateřských školách představuje velké zatížení rodinného rozpočtu, tudíž převážně z finančních důvodů své děti do mateřských škol neposílají. Zároveň tito rodiče nedokážou děti na vstup do základní školy dostatečně připravit a děti zde přicházejí se značným vstupním handicapem. Učitelé na základních školách předpokládají, že při vstupu do školy děti ovládají vyučovací jazyk, mají rozvinuté volní vlastnosti a rodinné zázemí příznivé pro studium, prostor k učení a někoho, kdo jim s učením pomáhá. Školní nepřipravenost a nedostatečná znalost českého jazyka dětí vstupujících do prvních tříd často vede k umístování do speciálních škol. Tento fakt má za následek nedostatečné vzdělání žáků a následně dochází k omezenému přístupu a uplatnění na trhu práce (Navrátil, 2003, s. 65).

1.6.4 Nedostatečné zajištění ochrany lidských práv a zdraví

Sociální exkluze se vymezuje jako proces, v němž se společnost výrazně polarizuje. Je to proces vyčleňování jedinců i sociálních skupin ze společnosti, který je zbavuje práv a povinností, která jsou s členstvím v ní spojena. Důležitou roli sehrává rostoucí význam konceptu lidských práv. Vyloučení z těchto lidských práv je chápáno jako nejextrémnější forma sociální exkluze (nemít jídlo, vodu, bezpečí, zaměstnání). Sociální vyloučení může mít formu upření základních občanských a sociálních práv nebo nedostatečného přístupu k politickému a zákonnému systému nezbytnému pro uplatnění těchto práv. Zároveň exkludovaným lidem neumožňuje podílet se na právech (především sociálních), životních prostředcích a zdrojích blahobytu sdílených zbytkem populace. Sociálně vylučovaní jsou tak kráceni ve svých základních občanských právech, ať již jde o práva na politické a náboženské přesvědčení a kulturní/národnostní identitu a o její uznání v rámci občanské společnosti. Dále se jedná o práva participovat na kulturních aktivitách společnosti a v neposlední řadě o práva na rovný přístup ke vzdělání, zdravotní péči, na možnost zajistit si bydlení či o práva na sociální ochranu.

Velká část populace je svou aktivitou nebo opatřením sociálního státu chráněna před chudobou a sociální exkluzí. Na druhé straně existuje určitý počet osob či domácností, které jsou buď trvale chyceny v pasti chudoby a sociálního vyloučení, nebo se pohybují mezi životním standardem většiny společnosti, chudobou a sociálním vyloučením. V souvislosti s ochranou lidských práv vyvstává celá řada skrytých, neprozkoumaných a obtížně řešitelných problémů, např. dostupnost zdravotní péče

pro sociálně vyloučené, sociální postavení přistěhovalců, bezdomovců a dalších specifických sociálním vyloučením ohrožených skupin. Problémy vyloučených skupin nebývají příliš v ohnisku zájmu veřejné politiky, tudíž jsou jejich potřeby do určité omezené míry saturovány nestátními neziskovými organizacemi. Mylně je pomoc takových organizací v oblasti sociálního vyloučení pokládána za dostačující (Mareš, 2006, s. 35).

Problematika zdraví vyloučených osob bývá zmiňována zejména v souvislosti s neadekvátními podmínkami bydlení. Byty, ve kterých vyloučené osoby nebo rodiny bydlí, jsou často ve špatném technickém a hygienickém stavu. Mnohé vyloučené lokality jsou situovány v původně nebytových prostorách, např. v průmyslových zónách (GAC, 2006, s. 30).

1.6.5 Další příčiny ovlivňující sociální vyloučení

Levitas (2000 in Mareš, 2006, s. 8) identifikuje tři základní současné významy sociální exkluze spojené s představou jejich příčin. Sociální exkluze je podle ní důsledkem *chudoby* ve smyslu neschopnosti jedince nebo skupiny participovat na obvyklém způsobu života a standardu společnosti, v níž žijí. Další příčinou sociální exkluze je *nezaměstnanost*. Základním mechanismem sociální inkluze je placené zaměstnání, a tedy politika zaměstnanosti. Sociální dávky, které redukuje chudobu jakožto důsledek sociální exkluze, nemohou odstranit její příčinu (postavení na trhu práce). V neposlední řadě je to *sociálně patologické jednání*, které zapříčiňuje sociální exkluzi. Vylučování jsou chápáni jako „underclass“ a pozornost je soustředěna na jejich (patologické) morální a kulturní charakteristiky.

Mezi příčiny sociálního vyloučení se mohou zařadit i diskriminace obecně a zejména diskriminace na trhu práce. Další možnou příčinnou může být selhávání mechanismů inkluze a integrace, nezamýšlené efekty sociální politiky a nesoulad mezi oprávněními a povinnostmi. Stejně jako chudoba, tak se i sociální vyloučení může přenášet z generace na generaci v procesu sociální reprodukce. Sociální vyloučení dospělých může mít kořeny v jejich dětství. Jde o osoby, které si jako děti neosvojí potřebné hodnoty, postoje a vzorce chování; nezískají potřebný lidský, kulturní a sociální kapitál; nedostane se jim potřebných vzorů; získají nedůvěru k institucím majoritní společnosti a naruší se jejich zdraví (Mareš, 2006, s. 9).

1.7 Vybrané aspekty sociálního vyloučení

Kapitola nastiňuje kulturní aspekty života romských obyvatel (nejen) sociálně vyloučených lokalit. Zabývá se jejich vyloučením v historické perspektivě, jejich kulturními předpoklady a zvyklostmi. Záměrem této kapitoly není pouze stroze popsat specifika romské komunity a zobecnit tak její problémy z hlediska sociálního vyloučení. Romové však tvoří většinou část vyloučené lokality, kde je výzkum prováděn, a proto kapitola slouží jako přiblížení jejich způsobu života. Romská populace je obecně situací sociálního vyloučení a chudoby ohrožena na našem území nejvíce (Moravec, 2006, s. 21).

1.7.1 Stigmatizace etnických skupin

Jedinci pocházející z etnických skupin mohou být utlačováni státem a jeho institucemi prostřednictvím označování určitých částí populace jako asociálních či nepřizpůsobivých. K exkluzi ze společnosti dochází i na symbolické úrovni. Vylučování je spojeno se stigmatizací vylučovaných, kteří jsou označováni a vnímáni jako odlišní, deviantní či cizí. Negativní vidění Romské populace je podporováno masmédií, Romové bývají často vyobrazeni jako cizinci. Informace prezentované v médiích se zpravidla týkají problémů, které působí majoritní společnosti, celkově se zdůrazňuje nezakotvenost Romů v České republice, akcentuje se romská odlišnost od české společnosti ve formě stereotypů, například špatná čeština, zvýšená emocionalita či zanedbanost prostředí (Mareš, 2004, s. 20).

1.7.2 Deprivace

Nezaměstnanost lidí žijících ve vyloučených lokalitách způsobuje jejich špatnou finanční a materiální situaci, ta bývá častým zdrojem negativních dopadů na psychiku těchto obyvatel. Deprivace špatnou finanční situaci souvisí s dosaženým vzděláním. Přestože ztráta zaměstnání znamená pro lépe kvalifikované lidi větší pokles financí, největší pocity materiální deprivace zažívají lidé se základním vzděláním (Mareš a Sirovátka, 2004, s. 68-69).

Přestože vyloučení lidé bývají obvykle deprivováni, nejde ani tak o jejich samotnou deprivaci, ale především se nerealizují v občanských, politických právech, jde především o status a identitu vyloučených. Z jejich hlediska se jedná o izolaci od hlavního proudu společnosti, z hlediska společnosti jde o fragmentarizaci sociálních vztahů a narušení sociální soudržnosti (koheze) daného společenství (Mareš in Sirovátka, 2002, s. 15).

1.7.3 Předsudky a diskriminace

Předsudky a diskriminace mají často nepříznivý vliv na vztahy mezi příslušníky menšinových skupin a lidí většinové společnosti. Je třeba správně rozlišovat pojmy předsudky a diskriminaci. Předsudek se vztahuje k nepříznivým představám a postojům vůči konkrétní skupině nebo kategorii. Diskriminace se týká chování a jednání, která jsou nepříznivá vůči skupině a která ji zbavují určitých základních práv a příležitostí (Navrátil 2003, s. 21).

Dle G.W. Allporta lze za předsudek považovat příznivý či nepříznivý postoj vůči osobě nebo věci, který člověk zaujímá předem, bez opravdové zkušenosti nebo bez ohledu na ni. Jde o běžný a přirozený sklon generalizovat, vytvářet si představy a kategorie, jejichž obsahem je zjednodušený svět zkušenosti. Racionální kategorie vychází primárně ze zkušeností, ale stejně tak si člověk vytváří kategorie iracionální, v nichž nemusí být pravda, protože se mohou skládat jen z toho, co se povídá, z emocionálních projekcí a fantazie. Jedním z druhů kategorizace, který nás obzvlášť silně predisponuje k vytváření bezdůvodných předčasných úsudků, jsou naše osobní hodnoty (Allport, 2004, s. 57-59).

Mechanismy sociálního vyloučení mohou mít formu diskriminace, vyloučení jedinců i sociálních skupin ze společnosti sobě rovných tím, že se stanou nebo zůstanou v určitých aspektech nerovnými. Významné je, že takovými mechanismy dochází k ohraničování životního stylu i životních šancí. Nejde tolik o strádání na jedné straně či dostatek na druhé, ale především o sociální prostor, který je vytvářen na jedné straně deprivovanými, na druhé straně privilegovanými jedinci (Mareš, 2002, s. 16). Některé projevy diskriminace nejsou důsledkem předsudku, nýbrž neznalosti a necitlivého přístupu (Navrátil, 2003, s. 21).

Diskriminace představuje nejčastěji poškozování příslušníků nějaké skupiny jednáním, které má úřední povahu. Diskriminace se dopustí např. lékař, který odmítne ošetřit nemocného, úředník, který odmítne vydat stavební povolení, číšník, který odmítne obsloužit hosta nebo zaměstnavatel, který nepřijme zaměstnance z důvodu, že je Rom, Žid, katolík, žena atd. Diskriminaci odlišujeme od rasismu, který je často motivem diskriminace (Říčan, 1998, s. 71). V případě rasismu se jedná o komplexnější ideologický systém přesvědčení, který legitimuje podřízenost určité skupiny lidí, která je biogeneticky a kulturně méněcenná. Rasismus není nutně spojován s pozicí jednotlivce, ale může být pevně ukotven v institucionální struktuře společnosti (Weinerová, 2014, s. 9).

Pokud se diskriminace odehrává jako projev osobního postoje jednotlivce vůči členům určité skupiny, jedná se o *osobní diskriminaci*. Jde-li o diskriminaci systematicky uplatňovaných principů a z nich odvozených zákonů, systémů a struktur společnosti, lze hovořit o *diskriminaci institucionální*. Chápání znevýhodnění jako důsledku systémových parametrů společenských institucí vedlo ke vzniku strategie *pozitivní diskriminace*. Tou je snaha poskytnout jednotlivci nebo skupině, která je považována za znevýhodněnou, určité nadstandardní možnosti, aby bylo dosaženo vyrovnávání šancí ve srovnání s většinou společnosti, pro niž jsou tytéž příležitosti běžně dostupné. Tato strategie však není všeobecně akceptována a velká část řady soudobých společností ji považuje za nelegitimní (Navrátil, 2003, s. 22).

1.7.4 Velká solidární síť

Veřejné mínění většinou poukazuje na iracionálnost chování Romů při řešení jejich složité situace, například neplacení nájemného při vědomí hrozící ztráty bytu. Romové bývají posuzováni jako jednotná skupina, a ne jako individua, což vede k jejich odsuzování pro jejich domnělou nepřizpůsobivost. Mnoho Romů je chudých, protože nevyužívají postupy a instituce moderní společnosti a namísto toho spoléhají na tradiční instituce jako velká rodinná síť. Solidární rodinná síť však využívá zdroje velmi neefektivně. Romové nelpí na tradičních institucích kvůli domnělé nepřizpůsobivosti, ale proto, že se nemohou vzdát rodiny jako jednotlivci.

Členové solidární rodinné sítě do určité míry společně sdílejí majetek. Pokud je některý člen rodiny v nouzi, příbuzní mu zpravidla finančně nebo materiálně pomohou. Negativní důsledky společného vlastnictví se dělí mezi ostatní členy. Podobně se nahlíží

na vzdělání, které je zdrojem vyšších a stabilních příjmů. Investované náklady spojené s náročným studiem nese jedinec sám, silná solidarita však způsobí, že se o příjem zajištěný díky vzdělání dělí s ostatními členy komplexní rodiny. Společné vlastnictví působí jako demotivační faktor, odrazuje lidi od práce. Výplata bývá distribuována mezi členy rodiny, zatímco vynaložené úsilí nese pouze pracující jednatel. Z tohoto důvodu je jednodušší a výhodnější pracovat málo a spoléhat se na pomoc ostatních členů komplexní rodiny, což bývá zevnějšku často interpretováno jako lenost.

Problém společného vlastnictví se týká také udržování společných prostor domu. Vzhledem k tomu, že nepatří nikomu konkrétnímu, ale patří všem, jednotlivci nemají potřebu o ně pečovat a brát ohledy na ostatní spolubydlící. Z vnějšího pohledu se romské rodiny žijící ve velkých rodinných společenstvích mohou jevit jako jednotné skupiny, které se rozhodují jako celek, a jednání jednotlivců je posuzováno jako iracionální. Ve skutečnosti se však jedinci z těchto skupin rozhodují racionálně na základě společného majetku (Steiner, 2004, s. 218-221).

1.8 Sociálně vyloučená lokalita jako kategorie

Vznik sociálně vyloučených lokalit je spojen s bytovou politikou. Bohatší občané se postupně stěhují do měst, jejich příliv regulují ceny nemovitostí. Město se tak stává „dobrou adresou“, přičemž na „špatné adrese“ se koncentruje chudoba. Ceny bytů a nájmu jsou v těchto lokalitách dostupné pro chudší obyvatele, kteří se sem postupně sestěhovávají. Tímto způsobem vznikají lokality, ve kterých jsou životní podmínky kvalitativně horší, než je běžný standard v České republice. Sociálně vyloučená lokalita je takové území, které se vyznačuje následujícími ukazateli:

- **chudoba a vyloučení** (sociální systém je nastaven pro překlenutí krátkodobé obtížné životní situace, přičemž sociálně vyloučení žijí v této situaci dlouhodobě),
- **nízká vybavenost veřejnými službami** (zahrnující často absenci základních služeb nebo služeb k zajištění přijatelné životní úrovně),
- **nízká úroveň ekonomické aktivity** (lokality se nacházejí v podnikatelsky nelukrativních oblastech),
- **vysoká a dlouhodobá nezaměstnanost** (vedoucí k pasivitě, rezignaci na hledání pracovního místa, ke vzniku faktické závislosti na sociálních dávkách, zadlužování,

práci na černo a nelegálnímu způsobu získávání financí apod. Tento životní styl se v prostředí deprivovaného území mezigeneračně reprodukuje a posiluje),

- **nízká úroveň vzdělání** (nedocenený význam vzdělání či nezájem o něj jsou primárními příčinami školní neúspěšnosti vedoucí k nízké úrovni profesní kvalifikace obyvatel),
- **významné ekonomické a sociální problémy**
- **nevyhovující životní prostředí** (Ministerstvo pro místní rozvoj, 2008, s. 7-10).

Sociálně vyloučené lokality v České republice patří z hlediska velikosti mezi relativně nejmenší. Zhruba polovina je tvořena pouze jedním domem, třetinu lokalit tvoří blok nebo skupina domů, pouze asi 20% lokalit lze označit za čtvrť města nebo část obce (Sýkora et al., 2007, s. 44). Většina vyloučených lokalit na našem území je etnicky homogenní, zhruba třetinu lokalit obývají pouze Romové. Odhadovaná nezaměstnanost v exkludovaných lokalitách dosahuje okolo 90% (GAC, 2006, s. 31, 42). Přístup státních institucí k řešení problémů sociálně vyloučených lokalit se projevuje zejména v rovině rétorik a deklarací, praktické a realizovatelné postupy v oblasti integrace spíše absentují. Naproti tomu místní samosprávy měst a obcí se mnohdy angažují v oblasti aktivních strategií rezidenční segregace, čímž podporují vznik a rozrůstání ghett (Růžička, 2012, s. 29).

Sociálně vyloučené lokality se navzájem odlišují nejen svou velikostí, ale také velikostí obce, v níž se nacházejí. Podle těchto údajů lze s určitou pravděpodobností odvozovat některé další znaky lokality. Lokality se však odlišují v dalších charakteristikách jako historický vývoj dané lokality, fluktuace obyvatel, fyzický stav lokality, druh vlastníka nemovitosti nebo institucionální zázemí (správní a neziskový sektor, školy apod.). Analýza sociálně vyloučených romských lokalit (GAC, 2006, s. 22-25) nabízí pracovní rozdělení lokalit:

1.8.1 Malá venkovská lokalita

Lokalita tohoto typu se nachází v obci do 5 000 obyvatel a žije zde méně než 50 vyloučených obyvatel. Tuto lokalitu tvoří budovy v horším fyzickém stavu nebo budovy neurčené původně jako bytové (průmyslové stavby, drážní budovy atd.). V mnoha případech se jedná o menší činžovní dům či bytovku. Budovy bývají většinou vlastněny

soukromými osobami. Malé venkovské lokality bývají většinou tvořeny pouze romskými obyvateli.

1.8.2 Velká venkovská lokalita

Tato lokalita bývá obydlena více než 50 vyloučenými obyvateli a nachází se v obci do 5 000 obyvatel. Lokality tohoto typu bývají tvořeny dvěma či více činžovnými domy v horším fyzickém stavu.

Vlastníkem budov bývá především obec nebo soukromý vlastník. Obce, ve kterých se nacházejí venkovské lokality, většinou nerealizují žádné projekty zaměřené na romskou menšinu, a zpravidla zde nepůsobí žádná nezisková organizace orientovaná na tuto problematiku.

1.8.3 Malá městská lokalita

Tento typ lokality se nalézá v obci do 50 000 obyvatel a obývá ji méně než 100 vyloučených obyvatel. Fyzický stav městských lokalit je relativně lepší než u lokalit venkovských. Vlastníkem nemovitostí bývá většinou obec. Často se jedná o lokality nově vznikající zejména řízeným sestěhováním. Lokalitu často tvoří činžovní či bytový dům, v některých případech také ubytovna či holobyty.

1.8.4 Velká městská lokalita

Pokud vyloučenou lokalitu ve větší obci do 50 000 obyvatel osidluje více než 100 lidí, hovoříme o velké městské lokalitě. Nejčastěji ji tvoří uzavřený blok domů, část ulice čtvrti nebo sídliště. Ve velkých městských lokalitách jsou pravděpodobnější problémy s kriminalitou a sociálně patologickými jevy.

1.8.5 Malá velkoměstská lokalita

Vyloučená lokalita tohoto typu se nachází v obci nad 50 000 obyvatel a bydlí v ní méně než 150 vyloučených. Velkoměstské lokality jsou tvořeny budovami v lepším fyzickém stavu, často jde o ubytovny, holobyty nebo jednotlivě stojící činžovní domy. Bývají to lokality nově vznikající, a to především řízeně. V obcích s těmito lokalitami zpravidla působí několik neziskových organizací zaměřených na práci s romskou menšinou.

1.8.6 Velká velkoměstská lokalita

Tato lokalita bývá osídlena více než 150 vyloučenými obyvateli a nachází se v obci s více než 50 000 obyvateli. Budovy v těchto lokalitách vlastní nejčastěji různí vlastníci nebo podnikatelské subjekty. Lokality bývají tvořeny částí ulice nebo čtvrti, popř. uzavřeným blokem domů. V těchto lokalitách je zpravidla nejnižší koncentrace pouze romských obyvatel, častější jsou problémy s kriminalitou a závislostmi. Obce, ve kterých se týkové lokality nacházejí, bývá řešení romské problematiky zahrnuto do komunitního plánování a působí zde více než jedna nezisková organizace věnující se Romům.

2 ROMSTVÍ JAKO FAKTOR POTENCIÁLNÍHO SOCIÁLNÍHO VYLOUČENÍ

Tato kapitola nastiňuje kulturní aspekty života romských obyvatel (nejen) sociálně vyloučených lokalit. Zabývá se jejich vyloučením v historické perspektivě, jejich kulturními předpoklady a zvyklostmi. Záměrem této kapitoly není pouze stroze popsat specifika romské komunity a zobecnit tak její problémy z hlediska sociálního vyloučení. Romové však tvoří většinou část vyloučené lokality, kde je výzkum prováděn, a proto kapitola slouží jako přiblížení jejich způsobu života. Romská populace je obecně situací sociálního vyloučení a chudoby ohrožena na našem území nejvíce (Moravec, 2006, s. 21).

2.1 Romské sociální skupiny

Jak uvádí Navrátil (2003, s. 56-58), romská komunita v českém prostředí byla a je z hlediska sociálního vyloučení velmi rizikovou skupinou. Historické události a etnografické analýzy vypovídají o tom, že Romové nebyli nikdy považováni za právoplatné a rovnocenné příslušníky české společnosti, a že se vždy nacházeli na okraji společnosti. Romská menšina byla zejména ve 20. století zasažena několika událostmi, které ovlivnily její situaci prakticky dodnes. Jednalo se zaprvé o vyvraždění většiny usedlých Romů v koncentračních táborech za druhé světové války, dále experiment socialistického režimu, kdy došlo k násilnému přesídlení velké části romské komunity z vesnického prostředí osad do sídlišť průmyslových měst. V neposlední řadě se na současné situaci Romů v České republice podepsala transformace ekonomiky země na tržní hospodářství, v důsledku čehož ztratili Romové v masovém měřítku práci.

Romové nebyli a nejsou jednotným celkem, nýbrž se dělí do velkých rodových skupin. Příslušnost ke skupině a hranice mezi jednotlivými skupinami jsou určovány primárně na základě příbuzenství (Budilová a Jakoubek, 2006, s. 233). Více než 80% všech Romů žijících na našem území tvoří slovenští a maďarští Romové, kteří k nám přicházeli ze Slovenska po druhé světové válce. Zcela specifickou skupinou žijící v Čechách a na Moravě jsou Vlachové – Vlachike², u nichž je vědomí vlastní odlišnosti

² Vlachové (nazývání též *Vlach Roma*) jsou romskou skupinou pocházejících původně z Maďarska (Szuhay, 2009, s. 169).

od ostatních romských skupin velmi silné. Vlachové stále silně udržují své kulturní tradice včetně jazyka, vnitřních zákonů a hodnotových systémů. Se slovenskými Romy se nestýkají a vyčítají jim, že ztratili své romství a že již nejsou Cikány. Současní slovenští Romové se dnes mezi sebou vnitřně dělí na bohaté (úspěšné) a chudé (neúspěšné), podle toho se navzájem posuzují a vymezují (Davidová, 2009, s. 241-245).

Vztahy mezi jednotlivými příbuzenskými skupinami Romů jsou uzavřené a členové jedné skupiny nezřídka považují členy jiných skupin za méněcenné nebo nečisté. Obvykle označují příslušníky odlišných skupin slovem „degeš“. Pojem *degeš* byl původně spojován s rituální nečistotou Romů (Pivoň, 2009, s. 212). V dalších generacích slovo *degeš* pozbývalo spojitosti s rituální nečistotou a začalo se vztahovat na osoby chudé, nepřízpůsobivé, špinavé nebo nepracující, rodiny s velkým počtem dětí, nebo zkrátka na Romy, kterými se pohrdá. Českými Romy, kteří už původní význam tohoto označení neznají, jsou jako *degeši* často označeni Romové přicházející ze Slovenska nebo žijící na Slovensku (Budilová a Jakoubek, 2006, s. 235-236). V dnešní době se pod pojmem *degeš* skrývá někdo, kdo se odlišuje, kdo je jiný, nebo kdo přísluší k jiné skupině (Ferko, 2009, s. 328-330).

2.2 Romská rodina

Romská kultura, mající své hluboké historické kořeny v indické kultuře, vnímá rodinu a vůbec sociální uspořádání svých členů odlišně oproti evropskému modelu. Ekvivalentem nukleární rodiny tvořené rodiči a dětmi je tzv. „romňi čhave“, přiléhavějším termínem pro rodinu v romské komunitě je však „famelija“ označující širší rodinu s prarodiči, strýci, tetami, bratřenci (Davidová, 2010, s. 53-54).

Podle Bartoňové (2009, s. 57) je tradiční romská rodina početná a velmi soudržná, pro Romy je rodina nejdůležitější hodnotou. Stejně jako rodiny většinové společnosti se v romských rodinách přenáší z generace na generaci tradice, zákony a charakteristické vztahové vzorce. Rodová soudržnost Romů a jejich příslušnost k rodovým společenstvím je velmi silná. V rodině panuje vzájemná solidarita, bezpečí a ochrana všech členů. Tradiční romskou rodinu charakterizuje soužití několik generací pospolu. Přestože je romská rodina vnímána silně patriarchálně, nejvýznamnějším dospělým členem je nejčastěji matka, která pečuje o děti, celou rodinu a zajišťuje vnitřní chod domácnosti.

Kromě matky zastupují v širších rodinách významnou roli také babičky a strýcové (Zíková et al., 2011, s. 53).

Bartoňová také popisuje, že postavení ženy v romské rodině bývá velmi nízké. Žena je pro muže někým méně důležitým a je určena k tomu, aby rodila děti, vychovávala je a udržovala domácnost. Ženy mívají obvykle první dítě v poměrně brzkém věku a většinou muž rozhoduje o tom, kolik dětí bude rodina mít (Bartoňová, 2009, s. 58). Romská maminka se o narozené dítě stará s velkou láskou a něhou, poskytuje dítěti spoustu dotyků, pohlazení a s obdivem pečuje o jeho fyzické blaho. Matka má s dítětem velmi pevnou vazbu a kromě fyzického kontaktu využívá velké množství neverbálních projevů a empatie. Díky této rané péči jsou romské děti během života zahrnuty množstvím dotyků, v němž není třeba slov. Tato péče obvykle končí narozením dalšího dítěte, výchovu přebírá starší sestra (Sekyt, 2008, s. 215).

Vzhledem k tomu, že romské děti vyrůstají ve větším počtu sourozenců, prarodičů a dalších rodinných příbuzných, jsou sourozenecké role rozděleny podle pohlaví a narození. Nejstarší potomek má určité kompetence, které ostatní sourozenci uznávají. Největší pozornost a péče je věnována nejmladšímu členu rodiny (Bartoňová 2009, s. 58).

2.3 Migrace Romů

Po pádu komunistického režimu museli Romové kromě ekonomických problémů spojených se ztrátou nekvalifikovaných zaměstnání čelit rostoucím sociálním, administrativním a obchodním tlakům na zachování a posílení segregace romských komunit. Napětí a tlaky spojené i s rasistickými útoky vedly k tomu, že se mnozí Romové rozhodli cestovat do prosperujících zemí západní Evropy za svými příbuznými. Zamítání vstupu do země osobám identifikovaným jako Romové je vedlo k tomu, že začali v těchto zemích žádat o azyl (Guy, 2009, s. 269-270). Důvody pro odchod do zahraničí, které Romští emigranti uváděli, popisuje například publikace *Interkulturní vzdělávání*³. Specifikem romské migrace na západ byla skutečnost, že Romové nikdy neodcházeli samostatně, ale většinou s celými nukleárními rodinami, v mnoha případech emigrovaly tři generace jedné rodiny nebo několik větví rozšířených rodin či rodinných klanů. Síla

³ Kolektiv autorů (2002). *Interkulturní vzdělávání I.* [on-line]. Dostupné 10.4.2015 z http://www.varianty.cz/cdrom/podkapitoly/IKV1_komplet.pdf

rodinných vazeb a vzájemná pouta členů romských rodinných společenství vedla nejen k emigraci celých rodin, ale také k tomu, že se rodiny kvůli odloučení od svých členů vracely zpět. Udržování rozšířených rodin plnilo kromě psychologického a emocionálního významu i funkce sdílení zkušeností, informací a vzájemné materiální pomoci. Některé rodiny, které se potýkaly s velkými ekonomickými problémy (zadluženost, chudoba, vystěhování), byly nuceny migrovat opačným směrem na východ. Rodiny odcházely z českých a slovenských měst a stěhovaly se do segregovaných osad na slovenském venkově, ve kterých měly své příbuzné (Guy, 2009, s. 269-271).

VÝZKUMNÁ ČÁST

3 VYBRANÁ VYLOUČENÁ LOKALITA

Kapitola se věnuje sociálně vyloučené lokalitě Havířov Šumbark, zařazuje ji do kontextu celého města i do typologie vyloučených lokalit. Zabývá se jejím vznikem, demografickými faktory, podmínkami bydlení a vzdělání, a také nejzávažnějšími problémy, které se zde vyskytují.

3.1 Sociálně vyloučená lokalita Havířov Šumbark

Město Havířov se nachází v ostravsko-karvinské průmyslové oblasti. V současnosti má 77 674 obyvatel (Statutární Město Havířov, 2014), přičemž tento počet se rok od roku snižuje, v roce 2000 zde žilo 87 113 obyvatel (Český statistický úřad, 2014). Kvasnička (2010, s. 61) uvádí, že zde žije okolo 4 000 obyvatel romského původu. V Havířově se nacházejí 2 sociálně vyloučené lokality – Šumbark a Prostřední Suchá.

Lokalita Šumbark se nachází v nejstarší části Havířova postavené v padesátých letech minulého století. Tato městská čtvrť (nazývaná také „starý Šumbark“) je od novější části Havířova oddělena železniční tratí a rušnou silnicí. Mezi oběma částmi města se nachází železniční nádraží a hypermarket. Největší koncentrace sociálně vyloučených, převážně romských rodin je situována do několika centrálních ulic čtvrti (Kvasnička, 2010, s. 61). Z hlediska pracovního rozdělení vyloučených lokalit (GAC, 2006) se jedná o velkou velkoměstskou lokalitu.

Městská část Šumbark vznikla jako jedno z prvních sídlišť zajišťující ubytování horníkům, zaměstnancům průmyslových podniků a stavebním dělníkům budujícím další části Havířova. Velká část romských obyvatel zde žije po několik generací a jejich rodiny jsou považovány za starousedlíky. Začátkem devadesátých let zde žilo 500 – 800 Romů, tato lokalita byla známa relativně levným a dostupným bydlením. V posledních letech dochází k výraznému sestěhování Romů způsobenému ekonomickými a sociálními okolnostmi. Kvůli uzavírání dolů, průmyslových podniků a celkovému útlumu průmyslové činnosti v regionu zaniklo mnoho dělnických profesí a chybí pracovní příležitosti. Děti starousedlíků zůstávají bydlet (i se svými novými rodinami) u svých rodičů, protože nemají dostatek prostředků na pořízení vlastního bydlení. Za široce rozvětvenými rodinami přijíždějí v posledních letech i občané ze Slovenska (Sociotrendy, 2011, 45-46).

3.1.1 Obyvatelstvo

V městské části Havířov Šumbark žije celkem 20 241 obyvatel (Statutární Město Havířov, 2014). Jedná se o celkový počet obyvatel žijících ve staré části Šumbarku, přilehlých rodinných domech a nově zbudovaném sídlišti. Počet obyvatel staré části Šumbarku je odhadován na cca 3 500, z toho zhruba 1 200 Romů. Obyvatelé sociálně vyloučené lokality žijí většinou ve tříčlenných, čtyřčlenných a více než šestičlenných domácnostech, tři čtvrtiny domácností jsou s dětmi (Sociotrendy, 2011, s. 43).

3.1.2 Migrace

Migrace romských obyvatel v této lokalitě je podle Kvasničky (2010, s. 64-65) i na základě mých pracovních zkušeností poměrně výrazná. Během posledních deseti let se do lokality přistěhovalo podle odhadů okolo 500 Romů. Stěhují se tady z okolních i vzdálenějších měst a obcí (např. z Ostravy, Orlové, Hranic na Moravě), v nemalé míře sem také přijíždějí Romové ze Slovenska. Emigrace Romů z lokality do zahraničí není tak častá, přesto se vyskytuje. Zatímco Kvasnička (2010) hovoří zejména o migraci jednotlivců, kterým v lokalitě zůstává rodinné zázemí, mé zkušenosti zahrnují také odchody celých rodin do zahraničí⁴.

3.1.3 Bydlení

Z vnějšího pohledu lokalitu tvoří sídliště domů z padesátých let. V dané lokalitě jsou nejčastější třípodlažní blokové domy se čtyřmi vchody o osmi bytech. Jedná se většinou o dvoupokojové byty druhé kategorie, vytápěné plynovým kotlem, plynovými topidly nebo tuhými palivy. Technický stav jednotlivých domů se liší, některé domy mají špatné vchodové dveře, chybějící zvonky nebo schránky, nefunkční osvětlení společných prostor. U některých domů jsou vyměněná nebo natřená okna či opravená fasáda (Sociotrendy, 2011, s. 49-51; Kvasnička, 2010, 63-64).

⁴ Během let 2010 – 2014 se z lokality do zahraničí odstěhovalo minimálně 8 rodin, jejichž členy jsem osobně znala. 7 z nich odjelo do Velké Británie, jedna do Kanady.

3.1.4 Vzdělání

V lokalitě fungují dvě běžné základní školy a jedna speciální základní škola. Nachází se zde tři střední školy nabízející jak maturitní, tak učební obory. Největší podíl obyvatel vyloučené lokality Šumbark tvoří osoby s dokončeným základním vzděláním a dále pak osoby vyučené (Sociotrendy, 2011, s. 43). Vzdělávání dětí a mládeže komplikuje časté záškoláctví a kázeňské problémy ve školách, neobvyklé není ani předčasné ukončení školy dívkami kvůli těhotenství (Statutární město Havířov, 2012, s. 40).

3.1.5 Nejčastější problémy

Hlavním problémem v lokalitě je **nezaměstnanost** související s nízkou vzdělanostní úrovní vyloučených obyvatel. Míra nezaměstnanosti v této lokalitě se pohybuje kolem 90%. Souvisejícími problémy jsou špatná finanční situace rodin a velká míra zadluženosti. Obyvatele lokality také často trápí nevhodné bytové podmínky (malé bytové prostory, plíseň v bytech, vytopené sklepy apod.), nezvyklé nejsou ani konflikty mezi romskými obyvateli a ostatními obyvateli lokality. Mezi romskými obyvateli a příslušníky majoritní společnosti vzniká často napětí eskalující až v pocit ohrožení.

Kriminalita je v sociálně vyloučené lokalitě zhruba na stejné úrovni jako v jiných částech města, avšak liší se charakter trestné činnosti – převládají drobné krádeže a činnost spojená s užíváním a distribucí drog. Nutno zmínit, že konflikty vznikají také mezi Romy navzájem, většinou mezi starousedlíky a nově příchozími přistěhovalci (Sociotrendy, 2011, s. 43-44, 98; Agentura pro sociální začleňování, 2011, s. 9). Romští obyvatelé vyloučené lokality netvoří soudrodou skupinu, ale jedná se o příslušníky různých sociálních a rodových skupin. Konflikty mezi těmito skupinami také nejsou neobvyklé. Značná část rodin je poznamenána probíhajícím výkonem trestu jednoho nebo obou rodičů. Výchovu a péči o děti v těchto případech přebírají zpravidla prarodiče dětí.

Užívání drog a obchodování s nimi je považováno za velmi rozšířený problém vybrané vyloučené lokality. Mezi nejužívanější drogy v lokalitě patří především marihuana a pervitin. Významným prvkem vedoucím k užívání drog bývá poflakování mládeže na ulici a absence smysluplných alternativ k trávení volného času. První zkušenosti s drogami získávají jejich uživatelé zpravidla v rámci part, někdy je užití drogy

považováno za projev participace k neformální skupině. Prvotním důvodem užívání drog je nejčastěji nuda, kdy je droga vnímána jako zábava a zpestření. Postupem času se z užívání stává krátkodobý únik z nudy, ke kterému se po vyprchání účinků drogy uživatelé znovu vracejí a užívání u nich přechází v závislost. Užívání drog v lokalitě vede k majetkové kriminalitě, kdy naprostá většina krádeží a loupeží souvisí s obstaráváním prostředků na návykové látky. Problematika návykových látek v lokalitě zahrnuje také obchodování s nimi. Pro dealery je prodej drog zdrojem obživy a není pravidlem, že tito lidé jsou sami uživateli drog. Prodávání drog je jedním z hlavních důvodů trestů odnětí svobody. Drogy se vyrábějí buď přímo v lokalitě, anebo se dovážejí z ostatních částí Havířova či okolních měst (Walach, 2011, s. 56-59).

Závislost na herních automatech je jedním z hlavních patologických problémů vybrané lokality. Gamblerství zapříčiňuje materiální strádání jedinců i celých rodin, zřídka vede dokonce k sebevraždě. Stejně jako užívání drog je hraní na výherních automatech vnímáno jako specifické trávení volného času sloužící jako krátkodobý momentální únik z reality života v dané lokalitě. V konečném důsledku vede takový únik ke zhoršení oproti původnímu stavu (Walach, 2011, s. 45).

4 METODOLOGIE VÝZKUMU

V této kapitole představuji východiska a cíle výzkumu, použitý výzkumný přístup – případová studie a volba výzkumného souboru. Další části kapitoly se zabývají použitými metodami sběru dat, jejich zpracování a analýzy, zmíněny jsou také etické otázky výzkumu.

4.1 Formulace výzkumného problému

Při určování výzkumného problému jsem se cíleně zaměřila na problematiku sociálního vyloučení v kontextu prostředí vybrané sociálně vyloučené lokality. Vycházela jsem nejen z teoretických poznatků, ale především jsem vycházela z vlastní zkušenosti při práci ve volnočasovém klubu, který se věnuje klientům ze sociálně vyloučené lokality.

Výzkumný problém práce se týká sociálního vyloučení z perspektivy samotných aktérů – obyvatel sociálně vyloučené lokality. Kvalitativní výzkum se zaměřuje na pohled vybraných členů ze tří rozdílně (etnicky, ekonomicky, sociálně) postavených rodin žijících v prostředí sociálně vyloučené lokality na život ve vyloučené lokalitě i na vyloučení samotné. Specifikum výzkumu spočívá v tom, že dvě rodiny jsou původem romského etnika, jedna rodina je neromského původu.

4.2 Stanovení cílů výzkumů

Pro stanovení cílů výzkumu bylo použito jejich rozdělení na personální, intelektuální a praktické. Personální cíl se zaměřuje na obohacení výzkumníka samotného, patří zde například osobní zájem výzkumníka o určité téma nebo snaha změnit existující problém. Intelektuálním cílem je rozšíření odborných poznatků dané problematiky, porozumět příčinám určitého problému či jednání, a také zodpovězení otázek, na které dosavadní výzkumy neodpověděly. Praktický cíl vede ke snaze využít výsledků výzkumu v praxi, ke změně současné situace nebo jednání aktérů (Maxwell, 2005, s. 15-24).

Personální cíl výzkumu vyplývá z mé pracovní zkušenosti v sociálně vyloučené lokalitě, kde jsem se jako pedagog ve volnočasovém zařízení často setkávala s rozdíly mezi jednotlivými dětmi i rodinami v lokalitě. Cílem je hlubší poznání sociálně vyloučené lokality, kultury lidí, kteří zde žijí, zkoumání jejich vnímání dané problematiky.

Intelektuálním cílem, fakticky vlastním cílem celého výzkumu, je *porozumět příčinám sociálního vyloučení z pohledu aktérů, poukázat na různé pohledy na sociální vyloučení*. Cílem je také porozumět nejviditelnějším projevům způsobu života exkludovaných lidí a zároveň *popsat život těch, kteří žijí v sociálně vyloučené lokalitě, a přesto je nelze klasifikovat jako sociálně vyloučené*.

Praktický cíl výzkumu je přinést nové poznatky v oblasti sociálního vyloučení, které spočívají v identifikování základních problémů obyvatel žijících v dané lokalitě, prozkoumání míry jejich sociální exkluze a způsobů vyrovnávání se s vyloučením. Tyto poznatky jsou podloženy výpověďmi samotných aktérů.

4.3 Případové studie

Pro zkoumání problematiky sociálního vyloučení byl vybrán kvalitativní výzkum, který nám umožňuje získat podrobnější popis a vhled při zkoumání rodin v jejich přirozeném prostředí. Díky zohledňování působení lokálních podmínek a situací je možné sledovat procesy zkoumaných jedinců a hledat příčinné souvislosti ve vztahu k nim (Hendl, 2005, s. 52). Úkolem kvalitativního výzkumníka je pátrat po sociální situaci zkoumaných osob a zkoumat další souvislosti obyvatel ve vztahu k výzkumnému problému (Švaříček et al., 2007, s. 19).

Na základě stanovených výzkumných cílů byla jako design výzkumu zvolena případová studie, která umožňuje na základě detailního popisu a rozboru jednotlivých případů zachytit složitosti problémů a vztahy v jejich celistvosti (Hendl, 2005, 103-104).

4.4 Volba výzkumného souboru

Účastníky výzkumu jsem vybrala metodou záměrného (účelového) výběru. Zaměřila jsem se na členy rodin žijících v prostředí sociálně vyloučené lokality, kteří splňují určité vlastnosti (Miovský, 2006, s. 136). Pro účely výzkumu jsem se zaměřila na různě situované rodiny žijící v jedné konkrétní lokalitě. Rozdílly spočívaly v etnicitě, ekonomickém stavu a sociálním statusu jednotlivých rodin. Dvě rodiny (rodina paní Evy a rodina Sárý) jsou romského původu, třetí rodina (paní Anny) je neromská. Účastníky výzkumu jsem do výběru hodlala zařadit také podle vykazovaných známek sociálního vyloučení. Zatímco rodinu Sárý lze považovat za vyloučenou ne svoji vinou, rodina paní

Anny vykazuje typické znaky sociálního vyloučení. Rodina paní Evy má zkušenosti se sociálním vyloučením, přesto můžeme říci, že dnes známky vyloučení nevykazuje.

Prováděný kvalitativní výzkum je primárně zaměřen na sociální vyloučení z perspektivy jednotlivých aktérů žijících v sociálně vyloučené lokalitě. K zajištění komplexnějšího pohledu na danou problematiku z více perspektiv jsem využila triangulaci (Švaříček et al., 2007, s. 204). Pro účely výzkumu jsem zvolila datovou triangulaci, která spočívá v použití různých zdrojů výzkumných dat (Hendl, 2005, s. 149). Primárním zdrojem informací jsou rozhovory se zkoumanými osobami. Dalšími zdroji jsou rodinní příslušníci zkoumaných osob, pedagog volnočasového zařízení, učitel místní ZŠ, sociální pracovníce. Poznatky získané z rozhovorů jsem doplnila vlastním nesystematickým pozorováním. Jednotlivé získané informace se potvrzovaly a doplňovaly, stávalo se ovšem, že se pohledy jednotlivých informantů lišily a data si odporovala. Stěžejním byl v takovém případě v souladu s výzkumným problémem pohled primárních zdrojů na danou problematiku (Švaříček et al., 2007, s. 204).

4.5 Sběr a zpracování dat

Bezděčný sběr dat probíhal v době mé práce v sociálně vyloučené lokalitě. Během svého působení v dané lokalitě jsem získávala bližší informace o životě lidí a prostředí, ve kterém žijí, což později vedlo k zařazení vybraných účastníků do výzkumu. Vybrané účastníky jsem oslovila několik měsíců před samotnou realizací výzkumu se záměrem dozvědět se více o životě, prostředí, ve kterém obyvatelé žijí, a především znát jejich pohled na již zmíněnou problematiku.

Stěžejní metodou cíleného sběru dat výzkumu byl hloubkový rozhovor, pomocí kterého lze porozumět pohledu zkoumaných osob, aniž bych jejich odpovědi omezovala výběrem položek v dotazníku (Švaříček et al., 2007, s. 159-160). Při vytváření schématu otázek rozhovoru jsem nejprve nastínila témata (kategorie), která se podle mého názoru a na základě studia teoretických zdrojů týkala výzkumného problému mé práce. Následně jsem tato témata rozvíjela jednotlivými otázkami rozhovoru (Berg, 2001, s. 74). Polostrukturované rozhovory jsem měla schematicky předem připraveny (seznam témat a otázek) s možností otázky a jejich pořadí flexibilně měnit podle průběhu rozhovoru (Mioviský, 2006, s. 159). Schéma otázek rozhovoru je uvedeno v Příloze 1.

Pro zachování co největší autentičnosti výzkumu jsem využila také rozhovory s externími zdroji, tj. lidmi, kteří jsou v sociálně vyloučené lokalitě pracovníě zainteresováni v pomáhajících profesích. Těmito zdroji jsou: pedagog volnočasového zařízení, se kterým všechny tři zkoumané rodiny, resp. jejich členové, mají osobní zkušenost, učitel místní základní školy a sociální pracovníce. Informace získané z těchto zdrojů slouží k celkovému doplnění informací poskytnutých prostřednictvím výzkumných rozhovorů s účastníky výzkumu.

Nezanedbatelným zdrojem výzkumných informací bylo nesystematické pozorování prováděné během realizace výzkumu prostřednictvím neformálních návštěv lokality, volnočasového zařízení, a kontaktu s některými rodinami. Díky tomu, že lokalitu znám ze svého dřívějšího pracovního působení, jsem mohla snáze uchopit některé souvislosti vyplývající z výzkumných rozhovorů.

Rozhovory s účastníky výzkumu probíhaly v období od prosince 2014 do března 2015. Podrobný harmonogram provádění výzkumných rozhovorů prezentuje tabulka 1.

Prosinec 2014	Rozhovor 1 (paní Eva)
Leden 2015	Rozhovor 2 (paní Eva)
Únor 2015	Rozhovor 3 (paní Anna)
Únor 2015	Rozhovor 4 (Honza)
Únor 2015	Rozhovor 5 (Sára)
Únor 2015	Rozhovor 6 (Sára)
Březen 2015	Rozhovor 7 (paní Anna)
Březen 2015	Rozhovor 8 (pedagog)
Březen 2015	Rozhovor 9 (sociální pracovníce)
Březen 2015	Rozhovor 10 (učitel)

Tab. 1. Harmonogram provádění výzkumných rozhovorů

Všechny rozhovory jsem prováděla v prostředí, které je účastníkům výzkumu dobře známé. Většina rozhovorů byla realizována v prostorách volnočasového zařízení, které účastníci výzkumu dobře znají, a tudíž pro ně představovalo bezpečné a přirozené prostředí. Další rozhovory jsem prováděla přímo v domácnostech účastníků výzkumu.

Před každým rozhovorem jsem účastníka výzkumu seznámila s cílem a zaměřením výzkumu, dále jej ujistila o mlčenlivosti a anonymitě, o postupu při zpracování dat. Rozhovoru předcházelo také ujištění, že účastník nemusí odpovídat na některé otázky, pokud nechce a rozhovor může kdykoli ukončit. Rozhovory měly polostrukturovanou formu, měla jsem připravena základní témata a otázky, které jsem podle průběhu rozhovoru pokládala, doplňovala a upřesňovala.

Rozhovory byly zaznamenány formou audio nahrávek, následně jsem je doslovně transkribovala s výjimkou jmen, pojmenování měst a míst, které by mohly vést k identifikaci účastníků nebo jejich rodin. Při přepisu rozhovorů jsem nic nevynechala, byly ponechány nespisovné, hanlivé a vulgární výrazy, a též jsem zaznamenala nonverbální projevy během rozhovoru, abych zachovala autentičnost.

Při realizaci výzkumných rozhovorů s dalšími zainteresovanými osobami (sociální pracovníce, pedagog a učitel ZŠ) jsem místo nahrávání rozhovoru zvolila formu psaní poznámek. Poznatky poskytnuté těmito zdroji sloužily k doplnění informací o jednotlivých případech, samy nebyly podrobeny hloubkové analýze.

Během výzkumu jsem se potýkala s různými komplikacemi. Značným problémem bylo nedodržení a časté změny termínu rozhovoru s některými účastníky výzkumu, v ojedinělých případech nastalo přerušení rozhovoru. Při realizaci předem domluveného výzkumného rozhovoru s vybranou účastnicí výzkumu nastal incident ze strany rodinného člena, který nevhodným způsobem zasahoval do průběhu rozhovoru. Jednalo se o člověka pod vlivem alkoholu a návykové látky, kterého před dvěma lety na základě prezidentské amnestie propustili z výkonu trestu odnětí svobody. O jeho přítomnosti a kontaktu s rodinou jsem během provádění výzkumu nevěděla. Postupně začalo být jeho chování agresivní a pro mě i vybranou účastnici značně ohrožující. Musela jsem tedy rozhovor ukončit a z tohoto důvodu zvolit jiného účastníka výzkumu.

4.6 Analýza a interpretace dat

Při analýze dat jsem postupovala metodou otevřeného kódování, které odhaluje v datech určitá témata (Hendl, 2005, s. 247). Analyzováním rozhovorů jsem vybírala kódy, které jsem považovala za důležité vzhledem ke zkoumané problematice. Kódy jsem daným úsekům textu přiřazovala podle toho, co podle mého pohledu reprezentují a o čem hovoří

(Strauss a Corbinová, 1999, s. 44). Postupně jsem identifikovala několik témat charakterizujících život v sociálně vyloučené lokalitě, na základě nichž jsem stanovila jednotlivé kapitoly. Interpretaci získaných poznatků jsem doplnila konkrétními výpověďmi účastníků výzkumu, které dané téma ilustrují. V závěru jsem shrnula témata, která jsou samotnými aktéry považována za stěžejní a prolínají se napříč všemi případovými studii.

4.7 Etické otázky výzkumu

Během realizace výzkumu jsem dbala na dodržení důležitých etických zásad. Anonymita a soukromí účastníků výzkumu je zajištěno tím, že jejich jména uvádím pod pseudonymy a nepoužila jsem žádné místní názvy a pojmenování, na základě kterých by mohli být účastníci identifikováni. Před samotnou realizací výzkumu jsem účastníky informovala o účelu a průběhu výzkumu, seznámila je se zpracováním informací a vyžádala ústní souhlas s poskytnutím informací a nahráváním na diktafon. Informovaný souhlas s nahráváním a zpracováním informací byl zdokumentován audiozáznamem na začátku každého rozhovoru. Všechny dotazované jsem seznámila s možností neodpovídat na některé otázky nebo ukončit účast ve výzkumu (Hendl, 2005, 155-156).

Výzkum prezentuje realitu sociální exkluze z pohledu členů tří rodin žijících v sociálně vyloučené lokalitě. Výzkum je založen na subjektivním vnímání reality jednotlivými účastníky, proto nelze výsledky výzkumu zobecňovat na celou vybranou lokalitu nebo na vyloučené lokality obecně.

5 PŘÍPADOVÉ STUDIE

Následující kapitola představuje jednotlivé zkoumané případy.

5.1 Život v sociálně vyloučené lokalitě z perspektivy paní Evy

Paní Eva je romského původu, její matka pocházela z Maďarska, otec z Čech. V době provádění výzkumu je paní Evě 43 let, nejvyšší dosažené vzdělání má základní a nedokončené studium v oboru kadeřnice. V současnosti pracuje se svým manželem v úklidové agentuře. Mají spolu tři děti, dva syny a jednu dceru. Nejstaršímu synovi je 23 let, je vyučen v oboru kuchař – číšník, přestěhoval se do Čech, kde se živí prací číšníka. O dva roky mladší dcera pracuje jako kosmetička, nesdílí společnou domácnost se svými rodiči, ale bydlí se svým přítelem mimo sociálně vyloučenou lokalitu. Nejmladšímu synovi je 13 let, navštěvuje základní školu, je v šesté třídě. Rodina žije v dané sociálně vyloučené lokalitě přibližně dvacet let, od doby sňatku paní Evy a jejího muže.

Rozhovor s paní Evou probíhal v přirozeném prostředí její domácnosti. Díky tomu, že se několik let známe a během pracovní zkušenosti si ke mně vytvořila důvěru, neměla problém se mi svěřit se svým životním příběhem. Souhlasila tedy s nahráváním svých výpovědí na diktafon. V průběhu rozhovoru mluvila převážně sama, působila vyrovnaně, kultivovaně a sebevědomě. V současné době paní Eva nevykazuje znaky sociálního vyloučení typické pro většinu dané lokality, v lokalitě se řadí ke starousedlíkům.

Hlubkový rozhovor jsem vedla s paní Evou, další okolnosti jsem zkoumala prostřednictvím rozhovoru s jejím synem (Honzou) v souvislosti s problematikou vzdělávání v prostředí sociální exkluze. Zkoumané poznatky jsem doplnila informacemi od dalších zainteresovaných osob (pedagog volného času, učitelka ZŠ).

5.1.1 Okolnosti nastěhování do vyloučené lokality a setrvání v ní

Od narození bydlela paní Eva s rodiči a jedenácti sourozenci v rodinném domku na vesnici. Díky tomu, že otec pracoval na statku a obdělával pole, dostal k užívání malý rodinný domek na kraji osady, kterou s velkou rodinou obýval. S životem na vesnici byla paní Eva spokojená a ráda vzpomíná na vesnické lidi, kteří rodině v nejtěžších chvílích pomáhali. Po matčině smrti bydlela paní Eva u svých starších sourozenců, kteří se často stěhovali do různých měst. Nejstarší sestra emigrovala v 90. letech do Anglie, nějakou

dobu zde se svými dětmi a manželem bydlela. Odstěhovala se z důvodu rasismu a nespokojenosti s životem v České republice. Paní Eva za sestrou často jezdívala a o letních prázdninách ji navštěvovala. Na pobyt v cizině ráda vzpomíná a kladně hodnotí sociální systém této země, který je podle jejích slov na mnohem lepší úrovni než v naší zemi.

„To byl takový život, že když na to si vzpomenu, tak brečím, to byla skutečná dobrá země, královsky jsme se měli.(...) Tam jsou takové podmínky pro ty rodiny, že navštěvuje sociálka, a než vám dají podpory, tak se zajímají, jestli ty peníze opravdu potřebují.(...) Vidíte to, ale ta starost tam je, ta péče. Tady jde o to, že tam ty sociální podmínky jsou na vyšším, daleko větší úrovni než u nás, tam se tolik nemluví o sociálních jistotách, tam se skutečně ty jistoty poskytují. U nás se o jistotách mluví, peníze na to jdou plno, ale černýma dírama to utíká jinde.“

Z perspektivy paní Evy není zdejší sociální systém na tak dobré úrovni, na jaké by měl být. Ve srovnání s Velkou Británií, kde podle ní instituce v sociální oblasti dobře fungují, se u nás o problémech spíše mluví, než aby se efektivně řešily. Z jejího pohledu je patrné, že by si přála větší kontrolu rodin žijících ve vyloučené lokalitě ze strany orgánů SPOD. Podle zjištěných informací pracovnice OSPOD do lokality docházejí, ovšem vzhledem k velkému množství zanedbaných rodin mají kapacitu zabývat se pouze urgentními případy, kde je ohrožen život nebo zdraví dětí.

Ve dvaceti letech se paní Eva vdala a přestěhovala do vyloučené lokality, kde dodnes žije se svým manželem a nejmladším synem. Nejstaršímu synovi je 23 let, vyučil se oboru kuchař – číšník, přestěhoval se do Čech a pracuje v místní restauraci jako číšník. O dva roky mladší dcera pracuje jako kosmetička, bydlí se svým přítelem v jiném městě. Nejmladšímu synovi je 13 let, žije s rodiči ve společné domácnosti a navštěvuje šestou třídu místní základní školy.

Když se paní Eva vdala, přistěhovala se za svým mužem do vybrané vyloučené lokality. Než se v lokalitě trvale usadili, prošli si v oblasti bydlení řadou změn. Lze říci, že v případě paní Evy a jejího muže představovala rodina velkou solidární síť. Když se ocitli v nouzi, příbuzní jim finančně nebo materiálně pomohli (Steiner, 2004, s. 218-221). Po nějaké době se situace ohledně bydlení výrazně změnila. Kvůli uzavírání dolů ubylo průmyslové činnosti v místní oblasti, mnoho dělnických pracovních míst zaniklo

a manžel paní Evy přišel o práci. V průběhu 90. let se z lokality stávala sociálně vyloučená lokalita, stěhovaly se zde sociálně slabé rodiny z města i okolí a lokalita byla postupně považována za „ghetto“. Paní Eva se při shánění bytu často obracela na městský úřad, kde se jí podle jejích slov příliš velké pomoci nedostávalo, byla tedy povinna si bydlení opatřit sama. Rodina se v prostředí sociální exkluze obvykle potýkala s problémy hospodaření s penězi, což bylo zřejmě způsobeno tím, že sociální dávky a příjmy rodiny byly relativně nízké.

„...Nikdy žádný úřad nepřispěje na celé bydlení, nájem jako myslím. Takže jsem si musela vždycky najít bydlení sama. Buď ubytování v ubytovně, to bylo drahé, musela jsem se hlásit úřadu, úřad mi něco přispěl na to, ne sice celé, to ne, no ale jsem se musela starat.(...) A teď z těch peněz, co máte na živobytí, musíte vzít a dodat do nájmu, že?“

V důsledku akutního finančního nedostatku byli manželé nuceni bydlet nějaký čas v ubytovně. Díky tomu sice měli střechu nad hlavou, ale neřešilo to jejich finanční problémy. Bydlení v ubytovně sice není spojeno s platbou kauce požadované například při pořizování podnájemního bydlení, ale přesto je poměrně nákladné. Navíc jsou lidé vůči ubytovně v nechráněném nájemním vztahu, který jim nezakládá nárok na poskytnutí žádné formy náhradního bydlení (GAC, 2006, s. 29-30). Kontrastně vůči poměrně vysokému nájmu působí nevyhovující a nehygienické podmínky, ve kterých v ubytovně žili. Ubytovna pro ně představovala poslední možnost, jak zabezpečit alespoň základní existenční potřeby.

„Jsou tam štěnice, jsou tam, opravdu, jsou tam takový, bordel, nepořádek, ty toalety, to je hrozné. Ale hlavně, že za to chtějí ty nájmy, jo?(...) v takových podmínkách to nejde, že jsou plísně, že ten barák je třeba na rozpadání, ty zdi, hrozné. Nehygienické podmínky, hrůza. No a tak co se dá dělat, že člověk, který je na tom sociálně slabší, tak co můžeme dělat? Nic. Byli jsme rádi, že máme střechu nad hlavou, a abysme nějak přežili.“

V současné době obývá paní Eva s manželem a nejmladším synem třípokojevý byt v sociálně vyloučené lokalitě. Přestože podmínky současného bydlení jsou pro paní Evu přijatelné a vyhovující, s životem ve vyloučené lokalitě není příliš spokojena. Manželé se několikrát pokoušeli své bydlení změnit a usilovali o lepší podmínky, ale uvědomují si, že život ve vyloučené lokalitě je jedna z mála možností, která je pro ně finančně dostupná. Paní Eva hodnotí městský život ve srovnání s životem na vesnici jako výrazně horší. Lidé

na vesnici jsou podle jejich slov poctivější, klidnější a dobří. Z výše uvedeného je patrné, že rodina paní Evy vykazovala známky prostorového vyloučení.

„Ve městě jsou lidi horší, protože jsou hodně bujní. Někteří se taky najdou dobří, ale nejsou tak dobří, městský lidi, jak z vesnice lidi. Věřte mi, že na tady tu Českou republiku nerada vzpomínám (...) a vůbec, já se tady necítím dobře. Já se nedivím, že někteří Romové utekli do zahraničí.“

Paní Eva neměla své dětství jednoduché, musela si projít tvrdými podmínkami a nedostávalo se jí příliš materiálního zabezpečení, což bylo později způsobeno úmrtím matky a odchodem otce z rodiny. Svým dětem se vždy snažila dávat to nejlepší, aby nestrádaly, a poskytovala jim spoustu lásky a péče. Přestože rodina bydlí ve vyloučené lokalitě a často se potýkala s nedostatkem finančních prostředků, manželé se o děti vždy řádně starali, děti jsou vedeny ke slušnosti, čistotě a pořádku. Tuto skutečnost mohou potvrdit z hlediska vlastního pozorování, nejen v době realizace výzkumného rozhovoru. Starší syn i dcera dospěli, v současné době žijí mimo vyloučenou lokalitu a uplatnili se na trhu práce. Nyní je veškerá péče a starost věnována nejmladšímu synovi.

5.1.2 Podmínky v oblasti vzdělávání a práce ve vyloučené lokalitě z pohledu paní Evy

Paní Evu od útlého věku rodiče ve vzdělávání podporovali. Po smrti matky byli sourozenci odkázáni sami na sebe, neměli tedy možnost se po dokončení základní školy nadále vzdělávat. Paní Eva se po základní škole dostala na obor kadeřnice, studium nedokončila, musela se starat o děti svých starších sourozenců. Dodnes ji mrzí, že studium nedokončila a neměla možnost lepšího pracovního uplatnění.

„My jsme poctivě museli chodit do školy, protože rodiče nás k tomu hnali. Ale zase když nám maminka umřela v dětství, že? To mně bylo 11 roků, 11 a něco. Takže chodila jsem do školy, vyšla jsem devítku. Chtěla jsem se i vyučit za kadeřnici, ale nedochodila jsem, (...) musela jsem zase hlídat děti dalším sourozencům, takže jsem vůbec na to neměla jako nějaký čas nebo takový podmínky, abych se vyučila. No dneska mě to mrzí, že?“

Své děti vedla a podporuje ve vzdělávání, i když sama měla pouze základní školu. V odborné literatuře se takový přístup ke vzdělávání příliš neobjevuje. Poměrně často se setkáváme s tvrzením, že Romové nepovažují vzdělávání za důležitou hodnotu

(Kaleja, 2011, s. 38). Nejstarší syn a o dva roky mladší dcera se po základní škole vyučili. Nejmladší syn Honza chodí do šesté třídy místní základní školy. Ve škole celkem dobře prospívá a nemá žádné kázeňské přestupky. S přípravou do školy mu v rámci možností pomáhá paní Eva, ale pokud si neví rady, pošle jej na doučování do volnočasového klubu v místě vyloučené lokality, kam Honza pravidelně dochází.

„Honzik je na svůj věk velmi vyspělý, oproti děčkám ve svém věku je někdy až moc jakoby slušný. Co vím, tak ve škole mu to jde dobře, akorát občas přijde na doučování, když mu nejde matika.“ (pedagog)

Na prvním stupni navštěvoval školu, kterou navštěvovala většina dětí neromského původu. Většina dětí jej nepřijala z důvodu, že je Rom. *„Někteří přímo říkali: 'já se nesmím bavit s cigánama'“* (Honza). Lze hovořit o tom, že v prostředí školy došlo k určitému mechanismu sociálního vyloučení. Z důvodu diskriminace byl na druhý stupeň umístěn na současnou školu, kde se v kolektivu romských spolužáků necítí dobře. Škola vybrané sociálně vyloučené lokality, do které Honza chodí, je klasickou základní školou, ovšem je navštěvována z převážné většiny romskými dětmi. V tomto případě se jedná o školu, která byla v lokalitě postupně etnizována (Zíková et al., 2011, s. 27). Honza je ze strany některých spolužáků šikanován kvůli tomu, že se svým slušným chováním odlišuje od vrstevníků. Má problémy s přijetím ze strany Romů v dané lokalitě, kteří se mu posmívají a uráží ho. Sám tyto lidi nazývá „degeši“, což v tomto ohledu částečně souvisí s nečistotou, ale spíše má na mysli jejich intelektuální úroveň. Narážky spolužáků si většinou vyřeší sám, nechce svými problémy rodiče zatěžovat.

„Tak já si o sobě myslím, že jsem vychovaný, a jak třeba mluvím s Romama, kteří jsou hodně nevychovaní, nadávají sprostě učitelům, některé tady nemám rád, protože mi nadávají, že jsem slušný, tak mi říkají, že jsem šprt. (...) V naší třídě je asi ... ani jeden bílý, ale tak fakt mě nezajímá barva, ale jak se chovají. Jakože některé vnímám, že jsou prostě hloupí, degeši, já se jich štítím (...) Někdy jsem měl takové nervy, že jsem na ně začal rvát, až prostě to zašlo daleko.“ (Honza)

Z příběhu je patrné, že se Honza setkal s diskriminací ze strany neromských dětí, zároveň je utiskován romskými spolužáky pro svou odlišnost. Nachází se v nelehké situaci, neboť se neztotožňuje s chováním svých romských vrstevníků a není jimi přijímán, na druhou stranu je odmítán také dětmi většinové společnosti. Z hlediska odsuzování

neromskými dětmi se v jeho případě jedná o symbolické vyloučení, ve vztahu k romským obyvatelům můžeme spatřovat vyjadřování hrdosti a vymezování se vůči svým romským vrstevníkům. Honza projevil přání, aby zde vznikla nová škola, na které by učili převážně muži, kteří by podle něj vzbudili v žácích větší respekt. Honza zjevně projevuje přirozenou tendenci inklinovat k autoritě nesené příslušností k mužskému pohlaví. Romská kultura je silně patriarchální, muž zde představuje pozici síly a autority. Vrstevníci podle Honzy potřebují mužský vzor, který budou přirozeně respektovat.

„myslím, že by mohli zavést i novou školu. A přál bych si, aby tam hlavně byli muži a ne ženy. Protože muži si je tak vychovají. Protože my chlapi máme větší strach z mužů než z ženy. Já nic proti ženám nemám, ale já myslím, že oni by z toho chlapa měli strach. Jako že větší respekt. By víc poslouchali.“ (Honza)

Místní vzdělanost a vzdělávací systém hodnotí paní Eva negativně. Vidí problémy nejen na straně rodičů, ale především učitelů, kteří k dětem nepřístupují stejně. Umístění dětí do zvláštních škol vnímá jako nemožnost rovných šancí a přístupu ke vzdělání. Na základě rozhodnutí pedagogicko-psychologické poradny bývají některé romské děti předčasně umísťovány do zvláštních škol, přestože by měly předpoklady k absolvování běžné základní školy. Pozdější přeřazení ze speciální školy na běžnou školu není prakticky možné a stává se tedy, že nemají možnost kvalitního vzdělání a uplatnění na trhu práce, které by odpovídalo jejich schopnostem (Sekyt, 2008, s. 214).

„Já bych řekla takhle, že jsou děti, které jsou ve zvláštních školách, a v základních školách. Ale kdyby měli tu šanci, tak i takové děti ze zvláštní školy by mohly se vzdělávat, protože takové děti, ty ze zvláštní školy, by se taky mohly dostat na střední školu, a něčeho být, nějakého oboru, by mohly to, proč ne. Ale nemají tu šanci. Oni jim nechtějí ani dát tu šanci.“

V prostředí vyloučené lokality se paní Eva několikrát setkala s obtížemi při uplatnění na trhu práce. Příčinnou byla nejen její nízká úroveň vzdělání a nedostatečná kvalifikace, ale rovněž rasová diskriminace. Podle jejích výpovědí se setkala s odmítnutím ze strany zaměstnavatelů, kteří na základě jejího vzhledu reagovali s předsudky a obvykle odpověděli, že již nemají volné místo.

„Tady jsem měla vždycky problém, protože já jsem maďarského původu, jako Romka, ale měla jsem opravdu problémy. I když, bylo to třeba v inzerátu, že potřebují, jo,

že nabízí to a to, tu práci, a když jsem přišla, „už máme plný stav“. Spíš to brali podle barvy pleti, takže diskriminace. No je tady bordel, vám řeknu. Něco by se s tím mělo dělat.“

Před čtyřmi lety se jí s manželem podařilo sehnat zaměstnání v úklidové agentuře sídlící v jiné části města, mimo vyloučenou lokalitu. S prací jsou manželé spokojeni, přestože se jedná o fyzicky náročnou činnost. Nezaměstnanost v prostředí sociální exkluze je z pohledu paní Evy vnímána jako velký problém, který je způsoben jednak ze strany zdejších obyvatel, kteří pracovat nechtějí a nemohou, jednak za příčinou nezaměstnanosti stojí neochota a odsuzování úředníků. Z hlediska nezaměstnanosti zdůrazňuje nerovný přístup na trhu práce. Lze tedy předpokládat, že značná část obyvatel zkoumané vyloučené lokality se řadí k marginalizované skupině na trhu práce. Jedná se o ekonomické vyloučení, které stále více postihuje rodiny s dětmi.

„Neříkám, že všichni kvůli tomu úřadu trpí, všichni zase ne, protože někteří mají možnosti, že by mohli pracovat, nechce se jim. Ale jsou většina, kteří by chtěli pracovat, a tu šanci fakt nemají, a tím trpí, jak děti, tak ti rodiče.“

5.1.3 Život ve vyloučené lokalitě

S životem ve vybrané vyloučené lokalitě není Paní Eva spokojená. Vnímá odlišnost od ostatních romských obyvatel, od kterých se určitým způsobem distancuje. Velmi těžce nese, že zde nejsou vytvořeny bezpečné a rovné podmínky pro všechny. Kvůli svému původu není brána jako rovnocenný člověk z většinové společnosti. Přestože by ráda změnila životní situaci a zvýšila svůj sociální status, život v prostředí sociálního vyloučení jí neumožňuje dosáhnout těchto cílů. Důrazně apeluje na sociální systém, aby stát začal řešit problematiku rasismu, diskriminace a sociálního vyloučení. Zároveň deklaruje, že je občanem České republiky a prosazuje, aby se stát vzdal jakýchkoli předsudků.

„(...) je to špatný, protože tady ti lidi dělají špatnou vizitku těm dobrým lidem, těm dobrým rodinám. A ti poctiví to odnesou kvůli nim. Protože je hážou do jednoho pytle. Lidé, kteří jsou na tom v tak špatných podmínkách, a chtěli by se dostat trošku na lepší úroveň nebo na lepší bydlení, lepší zázemí, (...) stát by pro to něco měl dělat (...) nedávají jim k tomu příležitost a šanci, aby se dostali trošku výš (...) My jsme taky občané České republiky, my nemáme přece svůj stát, my, kdybysme měli svůj stát, Romové, odjakživa, tak máme svoje státy, jak druzí, že? Jestli jsme jiné barvy pleti, na tom přece by nemělo

záležet. (...) A teď, co je demokracie, je rasismus, nezajímá je to, jestli se zabije na ulici nebo nezabije.“

Ze zkušenosti paní Evy s úřadem práce vyplývá, že jednání úředníků nelze paušalizovat. Pokud úředníci vidí snahu rodin plnit si své povinnosti a jednat slušně, projevují vstřícnost a pochopení. V souvislosti s pobíráním sociálních příspěvků upozorňuje na jejich zneužívání některými rodinami, které použijí tyto prostředky ke zcela jiným účelům, než ke kterým jsou určeny.

„Jo, jsou úřady, které mají pochopení, nebo vidí, že spíše mají snahu, ta rodina, chodí se dobře hlásit, splní svoje podmínky. (...) Ale jsou taky rodiny, které, úřady přispívají těm rodinám, a využívají to na něco jiného. Takže já můžu říct ze své zkušenosti, že nejsou všechny úřady stejné.“

Paní Eva si je vědoma toho, že se lokalita potýká s trestnou činností, zejména krádežemi. Příčiny majetkové kriminality spatřuje zejména v materiálním strádání rodin, které se ocitají v bezvýchodné situaci. Kriminalitu vnímá jako důsledek bezmoci místních lidí, kteří jsou kvůli nezaměstnanosti a finanční tísní nuceni krást a páchat ostatní trestné činy, aby zabezpečili členy svých rodin. Sama kriminalitu a násilí odsuzuje, zároveň se pachatelům trestných činů nediví. Navzdory tomu, že se neztotožňuje s kriminálním jednáním, v případě rodin ocitajících se v nouzi a situaci materiálního strádání je pro ni tento způsob získávání prostředků za účelem uživení rodiny pochopitelný.

„... no jsou takové rodiny, že jsou úplně bezmocné. Že nemají, co dát své rodince, dětem, myslím jídlo a tak, ... tak takoví lidi jsou nuceni, prosím vás, nuceni (důrazně) jít ven a ukrást něco nebo po těch obchodech, ukrást potraviny nebo já nevím, třeba i lidem, peněženku, peníze, že? Jenom aby mohli uživit svoji rodinku. Protože si vezte, práce není, skutečně. A tak jako pochopitelně pro nás to je pochopitelné; já vím, že to se nemá dělat, ale pochopitelně, že proto ti lidi jdou a ukradnou něco, aby mohli uživit rodinu, a právě, a takoví lidi se dopustí trestného činu, že udělají násilí, že udělají nějaké trestné činy, jenom aby mohli uživit svou rodinu.“

Mnozí obyvatelé vyloučené lokality si podle paní Evy sami svou situaci zhoršují tím, že poskytnuté finanční prostředky utrácejí za alkohol, drogy nebo hrací automaty. Velkým problémem v dané lokalitě je těhotenství ještě nezletilých dívek, které porodí první dítě v brzkém věku a v důsledku toho nedokončí základní vzdělání. Taktéž paní Eva

projevuje velkou obavu, jak budou děti jednotlivých rodin zabezpečeny a jaká bude jejich budoucnost.

„A jsou lidi zase, že to využívají na alkohol, jo, třeba na to fetování, automaty (...) No dneska třeba mladé holky, jsou takoví, že mají brzo děti. Jsou takoví, který mají třináct čtrnáct roků, už to čeká rodinku, nemají zájem o školu, chodí za školu, a to už vám kouří ty cigarety, tu marihuanu. No je to tak, chodí za školu nebo chodí i chlastat takoví mladí. No a co z takových může vyrůst, že?“

„Já bych si přála to, aby tady byl takový pořádek, že aby měl každý stejný, na stejnou úroveň, jo? Nemyslím, jako aby byl stejně bohatý, to ne, ale prostě aby nedělali rozdíl mezi barvou pleti. Ale hlavně tady by měli koukat na tu mládež, na ty děti.“

Paní Eva si přeje rovný přístup v problematice bydlení, vzdělání a uplatnění na trhu práce. Největší problém vidí v rasové diskriminaci, která se projevuje zejména při jednání úředníků. Svůj díl viny ovšem nesou také někteří nezodpovědní obyvatelé lokality, kteří zneužívají sociální dávky k jiným účelům, než ke kterým jsou určeny.

Pokud jde o osobní realizaci v politických právech, paní Eva se neangažuje na politickém životě města, kde žije. Nemá zájem účastnit se voleb, protože je skeptická vůči politickému systému a výsledky voleb jí z jejího pohledu nepřinášejí žádný konkrétní užitek. Z ilustrace výpovědi paní Evy lze vnímat určitý rezignační postoj a z jejího hlediska se může jednat o izolaci od hlavního proudu společnosti. Nejde ani tak o její samotnou deprivaci, ale především se nerealizuje v občanských a politických právech.

„Vůbec ne, protože i když volíte, tak to stejně je jinak, a stejně zvítězí někdo jiný, a jednoznačně vám řeknu, mně to teda osobně nepomáhá, protože jsem Romka. A já vám řeknu upřímně, nedělám rozdíl, proč bych měla pro lidi české volit, to ne, to v žádném případě ne. Ale já osobně skutečně ani z úřadu nemám pomoc a vůbec ještě z vlády, no tak proto nechodím. Nemám zájem.“

Z výše uvedené výpovědi je zřejmé, že Paní Eva není příliš znalá v oblasti politiky a nemá dostatek informací o principu a smyslu voleb. Přestože mezi kandidáty nejsou zastoupeni Romové, v rámci komunální politiky bývá poměrně rozhodující, kdo se v dané lokalitě či městě dostane k moci.

5.2 Život v sociálně vyloučené lokalitě z perspektivy paní Anny

Paní Anně je v době realizace výzkumu 55 let, pochází z města přibližně 15 kilometrů vzdáleného od vyloučené lokality a je neromského původu. Vyučila se v oboru prodavačka smíšeného zboží, v současnosti je nezaměstnaná. Do zkoumané lokality se přestěhovala před dvaceti lety, nyní zde žije ve společné domácnosti se svým manželem a dvěma vnuky. Z prvního manželství má paní Anna syna, s druhým manželem měla tři děti, dvě dcery a syna, který před několika lety tragicky zemřel při vážné nehodě. Nejstarší syn, kterého má z prvního manželství, je vyučeným zámečnickem a bydlí se svými dvěma dětmi v jiném městě. Obě dcery mají pouze základní vzdělání a v současnosti jsou nezaměstnané. Manžel paní Anny má základní vzdělání, během svého života pobýval často ve výkonu trestu odnětí svobody, přičemž kromě práce ve vězení nemá žádnou jinou pracovní zkušenost.

Po zpracování prvního rozhovoru vyšly najevo některé otázky, které jsem potřebovala doplnit. Kontaktovala jsem paní Annu znovu s prosbou o druhý rozhovor, s čímž souhlasila. Oba rozhovory s paní Annou probíhaly v kanceláři volnočasového zařízení, kam každodenně pravidelně docházejí její vnuci. Během rozhovorů působila naprosto nenuceně, na otázky odpovídala věcně a příliš neodbíhala od tématu, spíše jsem se doptávala. Přestože jsem paní Annu příliš neznala, neměla problém se mi otevřít a být přede mnou přirozená. Souhlasila s nahráváním na diktafon.

Hlubkové rozhovory jsem vedla s paní Annou, další informace k případu jsem získala z rozhovorů s pedagogem volného času a sociální pracovnící.

5.2.1 Rodinná situace v kontextu špatných sociálně ekonomických podmínek

Paní Anna se narodila ve velkém městě přibližně 25 kilometrů vzdáleném od místa, kde v současné době žije se svým manželem a dvěma vnuky ve věku 8 a 9 let. Domácnost dříve sdílela se svou dcerou, matkou dvou vnuků. Dcera se odstěhovala do jiné části vyloučené lokality, s matkou a dětmi se občas stýká. Z důvodu jejího nezájmu o děti požádala paní Anna o jejich svěřením do vlastní péče. Rodiče dětí nejevili o kluky evidentně zájem a v době jejich narození jim nedokázali poskytnout dostatečnou péči. Soud na základě výše zmíněného rozhodl o svěřením chlapců do péče prarodičů. Rodina paní Anny v současnosti vykazuje známky sociálního vyloučení. Na základě pozorování

a výpovědí sociální pracovnice i pedagoga volného času se jedná o sociálně slabou rodinu, která je závislá na dávkách státní sociální podpory. Manželé mají problémy s hospodařením s penězi. Děti chodí nedostatečně oblekané, jsou často hladové, po materiální stránce strádají a nemají pořádně ukotveny hygienické návyky. Děti se v důsledku materiálního strádání několikrát pokusily o krádeže jídla, přičemž tyto problémy musela řešit sociální pracovnice z OSPOD. V některých případech děti vyhledaly pomoc u Armády spásy, sídlící blízko jejich bydliště. Nejčastěji v době, kdy měli kluci hlad, se obraceli na pracovnice Armády spásy, které jim zajistily alespoň základní existenční potřeby.

„Stává se, že třeba ten týden před tím, než mají dostat dávky, jde vidět, že kluci mají hlad a jsou více agresivní, hlavně ten mladší. Taky jdou celkem cítit, že nemají zajištěnou hygienu a nemají vyprané prádlo. Někdy jim pomohla pracovnice z Armády spásy a dávala jim polívku.“(pedagog)

Z výše zmíněného je patrné, že se děti v prostředí sociální exkluze mohou pokoušet získávat obživu nelegálně (pokusy o krádež), ale vzhledem k infrastruktuře, která s nouzí počítá, se také mohou učit běžným způsobům získávání obživy odpovídající normám společnosti (tj. bez uchýlení se k delikvenci, kupř. požádat o pomoc Armádu spásy), které v určitém smyslu v nich podporují pohled na sebe jako lidi závislé na pomoci druhých (jimiž vzhledem k dětskému věku zatím jsou). Za pozornost stojí, že jsou děti vzhledem ke svému věku schopné vyhledat pomoc a jsou obeznámeny s tím, kam se mohou obrátit v případě nouze. Kdyby děti nebydly blízko Armády spásy a tato organizace nesídlila v místě sociálního vyloučení, bylo by pravděpodobně obtížnější vyhledat pomoc. Zároveň mají děti zkušenost se způsoby získávání obživy, které neodpovídají normám společnosti, v jejich případě se jedná o krádeže jídla. Přestože finanční situace rodiny paní Anny je mnohdy složitá, podle jejích slov se vnukům v rámci svých možností snaží dát to nejlepší a z materiálního hlediska je o ně zřejmě lépe postaráno, než kdyby žili u svých rodičů. Vzhledem k výše uvedeným ekonomickým problémům a špatným sociálním podmínkám je rodina paní Anny pod dohledem pracovníků OSPOD.

„My co můžem, jaké jsou naše možnosti, tak jim dáme, že. Jenomže to právě jim dáte, a potom nejsou peníze (...) Ale tak já mám dohled na ty děti, takže ona mi sem tam jako přijde, že se podívá na ty děcka, tak říkala, že si nemůže stěžovat (...) Po sousedách se

tam vyptává, bo už mi říkala jedna, že se ptala. Abysme děckám měli, co dát jíst nebo něco, potom právě jsme si koupili ještě ten druhý mražák, že to jídlo naperem do toho a člověk má klid.“

V rodině se ve značné míře vyskytuje konzumace alkoholu, zejména ze strany manžela paní Anny. Užívání alkoholu představuje pro rodinu velký problém a vede k častým konfliktům ve vyloučené lokalitě. Z rozhovoru paní Anny je patrné, že omlouvá manželovy sklony k závislosti a jeho impulsivní chování a podle jejích slov se manžel tímto způsobem uklidní a řeší problémy. Navzdory tomu lze konstatovat, že manžel paní Anny je po požití alkoholu agresivní a užívá slovní i fyzické útoky vůči okolí. Na základě stížností obyvatel sousedních domů musela incidenty mnohdy řešit městská policie. Kvůli své impulsivní povaze byl manžel několikrát ve výkonu trestu za ublížení na zdraví a jiné trestné delikty, které měly obvykle charakter krádeže a podobných způsobů získávání obživy neodpovídajících normám společnosti. Celkově byl za svůj život ve výkonu trestu odnětí svobody 18 let. Násilné osoby se obvykle před incidentem uchylují k požití alkoholu či drogám, s největší pravděpodobností je návyková látka spouštěčem agresivního chování (Ševčík, 2011, s. 63). Podle slov paní Anny se nyní manžel vyhýbá situacím, které by vedly k odnětí svobody, vězeňské podmínky by vzhledem k jeho zdravotnímu stavu pravděpodobně obtížně zvládal.

„A tak to víte, že jo, že manžel se s tím uklidní...nemůže pít, protože nemůžete, jak se říká česky lidově chlastat v jednom kuse, že. On má prostě takovou divokou povahu, nenechá si nic líbit, takže potom to tak dopadá, že? On má odsezené asi 18 roků. On si dává už pozor, protože on teďka má strach, on má cukrovku, vysoký tlak, a on má strach, že už by to tam v base nepřežil. Tam to je čím dál horší, v těch basách.“

Kromě alkoholu je u obou manželů zřejmá nadměrná spotřeba cigaret, což vede k velkému zásahu do rodinného rozpočtu. Paní Anna se několikrát pokoušela zbavit závislosti na cigaretách, ale přiznává, že je obtížné přestat.

„Tak to já kouřím s manželem taky (úsměv), jenomže to už je návyk, to jak si zvyknete, tak to si těžko odvyknete. Já kouřím prakticky od 17 let, že. A manžel mi říkal, že od deseti nebo od kolika, no a to odnaučit to je, ... já už jsem to zkoušela několikrát, ale nejde to“

Situaci v rodině a život s manželem obvykle paní Anna nezvládá, jedenkrát do měsíce dochází k případu, kdy přibližně na tři dny odejde a nechá vnuky doma s manželem. V době nepřítomnosti paní Anny se manžel několikrát obrátil na pracovníky Armády spásy, aby paní Annu vyhledali. Obvykle se stávalo, že ji pracovníci našli ležet pod vlivem alkoholu blízko obchodního domu. Impulsem těchto projevů paní Anny mohou být problémy mezi manželi a nezvládání výchovy vnuků. Péče o vnuky je pro paní Annu velmi náročná a sama přiznává, že by v pokročilém věku měla ráda více klidu. Zároveň paní Anna projevuje obavu z péče o další dítě, která by představovala obtížně zvladatelnou situaci. Matka dvou vnuků by chtěla přivést na svět další dítě, s čímž paní Anna striktně nesouhlasí. Dcera o současné děti nejeví zájem, narozením třetího potomka by se výrazně situace paní Anny zhoršila.

„Jo, ještě holčičku by chtěli, já říkám „jenom to zkuste“. Já už kolikrát mám z tych děcek hlavu až tak. Dost s vámi, co jsme měli problémů, a teď, když bysme měli mít klid, tak ještě se staráme tobě o děcka, aby neskončily v domově.“ (...) to už by mě asi šlak trefil. Já už bych to asi nevydržela.“

Z výše popsaného lze konstatovat, že paní Anna evidentně vyjadřuje vyčerpání a strach z nejisté budoucnosti, přesto je zřejmé, že jí na obou svěřených dětech záleží a snaží se udělat vše pro to, aby vnuci neskončili v ústavní péči. Větší počet dětí představuje pro paní Annu finanční náročnost. Vychází ze zkušenosti se svými čtyřmi dětmi a je si vědoma toho, že náklady spojené se zaopatřením většího počtu potomků je velmi obtížné pokrýt. Z tohoto důvodu sama podstoupila sterilizaci a přiznává, že by další děti neuživila. Sociálně slabá rodina je zpravidla charakteristická větším počtem dětí, což úzce souvisí se špatnou ekonomickou situací (Hejzlar, 2010, s. 52). V případě paní Anny je patrné, že si skutečnost nepříznivé ekonomické situace uvědomovala a *preventivně* se k této problematice postavila.

„Děti jsem po roku měla. Já jsem si taky už nechala po té poslední holce podvázat vaječníky, protože bych asi rodila každý rok. Už jsem měla 30 let, že oni to dřív nedělají, tak jsem se nechala podvázat a mám klid, bo bych to už neuživila.“

Podle výpovědi účastnice výzkumu a dalších zainteresovaných osob lze říci, že alkohol v rodině paní Anny hraje významnou roli a přispěl k mnoha nepříznivým situacím. Z vypořádaných jevů je zřejmé, že agresivní projevy manžela obtěžovaly kromě rodiny taktéž blízké okolí a ve vyhrocených situacích eskalovaly k zásahům policie.

Sklony ke konzumaci alkoholu manžela paní Anny a závislost na cigaretách obou manželů mají za následek nevyhovující ekonomickou situaci rodiny, která má nepříznivý dopad na obě děti svěřené prarodičům do péče. V rodině pravidelně dochází k situaci, kdy na konci měsíce nemají děti co jíst, což je způsobeno jednak nízkými příjmy, ale hlavní příčinu materiálního nedostatku spatřuji v tom, že peníze, které jsou manželům vypláceny, jsou zpravidla využity ke zcela jiným účelům, než byly původně určeny. Na druhou stranu lze pozorovat velký zájem paní Anny o svěřené děti, a přestože by mohla mít ve svém věku více klidu, je ochotna se vzdát svých potřeb a v rámci možností se obětovat pro svou rodinu.

5.2.2 Problematika bydlení ve vyloučené lokalitě

Během svého života paní Anna několikrát změnila bydliště. Na základě rozhodnutí bytového úřadu byla před dvaceti lety s rodinou přestěhována do zkoumané vyloučené lokality, přestože se stěhováním do dané části nesouhlasila.

„Já jsem té paní na tom bytě říkala 'hlavně mě nedávejte do toho baráku', no a dala (...) já jsem jí neříkala, že jedničku (má na mysli byt 1+1 – pozn.), já jsem říkala, že dvojku, ale 'neříkejte mi', to jsem řekla jí, 'že to máte jediný barák, kde máte volno ve dvojkách'.“

Bydlení paní Anny a její rodiny bylo závislé na rozhodnutí bytového úřadu, z čehož na jednu stranu vyplývala její nespokojenost s úředním rozhodnutím, na druhou stranu lze konstatovat, že paní Anna v otázce bydlení neměla možnost volby. Původní dvoupokojový byt, který jim byl přidělen, byl ve špatném stavu a nedostatečně vybavený, navíc zde platila vyšší nájem než v bytě, ve kterém nyní bydlí. Životní podmínky vyplývající z bydlení byly v původním bytě v lokalitě pro paní Annu a její rodinu těžké, musela si obstarávat a zpracovávat dřevo, protože zde nebylo ústřední topení. Naproti tomu v současném dvoupokojovém bytě jsou podmínky k bydlení výrazně lepší, funguje zde plynové topení, kterým se dá doplnit topení v kamnech. Nájem, který činí zhruba 3 500 Kč měsíčně, platí za paní Annu sociální odbor města. Z hlediska materiálního hodnotí byt paní Anna kladně a vzhledem k tomu, v jakých podmínkách žila předtím a v jakých žije nyní, lze pozorovat, že život ve vyloučené lokalitě je nyní na vyšší úrovni materiálního komfortu.

„Tam jsme neměli nic, tam já jsem si musela dřevo vozit, rubat si ho, ... tam (současný byt – pozn.) je pec taky, ale tam je i na plyn. Takže tam je příjemně, když je děckám zima, tam si přitopíme tím plynem, tak neříkám, že netopíme aji tím dřevem, abysme ušetřili, že, protože sociálka vám těž na všechno nedá“

S materiálními podmínkami bydlení je Paní Anna relativně spokojená, přestože s prostředím a obyvateli vyloučené lokality se příliš neztotožňuje zejména z důvodů velkého hluku v okolí domu a špatných vztahů s některými romskými sousedy. Největší problémy lokality vycházejí podle paní Anny z toho, že zde bydlí velké množství Romů, které nazývá „nepřizpůsobivými“, přestože je evidentní, že její manžel je většinou hlavním iniciátorem konfliktů v domě. Sama však vnímá, že ne všichni Romové, kteří zde žijí, jsou problémoví, s některými dobře vychází. Jedná se však spíše o výjimečné případy. Bydlení na současné adrese hodnotí paní Anna z výše uvedených důvodů jako nevyhovující. Negativní vztah k některým Romům bydlícím v lokalitě se u paní Anny vybudoval zejména na základě jejich negativních zkušeností s projevy jejich odlišné mentality. Paní Anně vadí hlavně větší pospolitost, spontánnost a hlučnost Romů projevovaná na veřejných místech.

„Tady v té lokalitě se dobře nebydlí (...) protože tady bydlí sami ti nepřizpůsobiví Romové. (...) Kolikrát v noci, víte, kolik tam je kraválu (...) oni prostě svoje, oni si tam vytáhnou, oni si tam udělají mecheche, tam je asi sto padesát lidí, teď venku, teď tam ječí, to jim nevadí. Ale my kdybychom to udělali, tak hned volají na nás...“

Paní Anna má také pocit, že Romové si místní lokalitu přivlastnili, považují ji za svou a mohou si zde dovolit takřka vše. Na povrch vycházejí pocity diskriminace ze strany romských obyvatel vůči příslušníkům většinové společnosti, kteří jsou paradoxně menšinou ve vyloučené lokalitě. Sama paní Anna uvádí, že lokalita, respektive její centrální část, je obydlena zejména Romy.

„Oni si jako myslí, že my tam budeme skákat, jak oni nám (...) tam dole už to není, to je nejvíce tady. Ono tady ta řada těch baráků, kde já bydlím, tam se tomu říká cigánský barák. (...) Teď se to tu stěhovalo, tady to všechno (...) ze Slovenska, že tu posílali, to říkali ve zprávách, a všechno to asi narvali tady.“

Paní Anna vzhledem ke svému věku projevila přání, že by v oblasti bydlení uvítala více klidu a pokud by měla možnost, odešla by bydlet do jiné části města anebo by zůstala

bydlet v lokalitě, ovšem přestěhovala by se do části, kde nebydlí Romové. Na základě dřívějších zkušeností s rozhodnutím bytového úřadu o jejich umístění však paní Anna nevidí moc možností.

„Člověk už je starší, tak by potřeboval taky trochu klid. Kolikrát v noci, víte, kolik tam je kraválu, já bych šla odsad' pryč. Kdyby byla možnost někde, já bych šla s vnukama hned. (...) No radši mimo tuhle lokalitu. Nebo tam spíš níž, potom, kde nejsou (nepřízpůsobiví)...“

Špatné vztahy se sousedy provází paní Annu a členy její domácnosti již od bydlení na minulé adrese v lokalitě a pokračují i na současném bydlišti.

„tam to bylo strašné, tam nám jenom naschvály dělali. (...) my jsme měli na balkóně satelit přidělaný, to nám tam strhával, okna nám... to okno je tam do dneška nevyměněné (...) jde kolem někdo, zazvoní na zvonek, já jsem musela jmenovku sundat ze zvonku.“

V souvislosti sociálního vyloučení s určitým typem jednání v oblasti využívání hromadných sdělovacích prostředků (sledováním televize) lze v případě paní Anny pozorovat, že nemá prostředky k tomu, aby trávila volný čas mimo domov, a proto si její rodina ustálila sledování televize jako formu domácí volnočasové aktivity (Haddon, 2000, s. 394).

Problémy se sousedy eskalovaly až v hrozbu soudního vystěhování paní Anny a její rodiny ze současného bydliště, resp. neprodloužení nájemní smlouvy, které by k vystěhování vedlo. Důvodem problémů jsou stížnosti romských obyvatel domu na údajně hlučné a agresivní chování jejího manžela, přičemž uznává, že problémy vznikly taktéž z jeho strany.

„No ještě v pondělí máme soud, protože nás chtěou vyhodit z toho bytu, no že tam můj manžel aji nadával z okna, (...)no on je prostě prudký, no. Mu, jak někdo něco řekne, co se mu nelíbí, tak on je výbušný.“

Paní Anna se ve svých postojích striktně vymezuje vůči Romům, resp. vůči většině Romů bydlících ve zkoumané vyloučené lokalitě. Přestože hovoří také o Romech, se kterými vychází dobře, můžeme usuzovat, že většinu Romů považuje za nepřízpůsobivé. Vyslovovanou „nepřízpůsobivost“ vnímá v projevech jejich chování, za kterými spatřuje

nerespektování společenských norem (dodržování nočního klidu, domovní řád,...) a pocit suverenity v dané lokalitě. Přestože paní Anna nevyjadřuje přímo svou příslušnost k majoritě, od Romů se verbálně distancuje, nicméně sama nechce být vnímána jako rasistka. Uvědomuje si, že je v dané lokalitě v menšině a že místní Romové považují území lokality za „své“. Ze zkoumaných poznatků je evidentní, že neromští obyvatelé jsou vnímáni jako nižší skupina z pohledu většiny romských obyvatel. Paní Anna se taktéž mnohokrát setkala s projevy rasismu ze strany Romů. Rodina paní Anny je zde de facto izolovaná, protože na rozdíl od většiny Romských rodin nemá k dispozici solidární a záchrannou síť širších příbuzenských vztahů, o které by se mohla v případě nouze opřít.

5.2.3 Pracovní zkušenost, nezaměstnanost ve vyloučené lokalitě a evidence na úřadu práce z pohledu paní Anny

Paní Anna se po základní škole vyučila prodavačkou smíšeného zboží. Po dokončení studia nějakou dobu pracovala v řeznictví. Když se vdala za druhého muže a přestěhovala se do vyloučené lokality, narodily se jí s ročním odstupem po sobě tři děti. Později, kdy její děti vyrostly, už práci nesehnala. Přestože se ucházela o zaměstnání a projevovala zájem se uplatnit na trhu práce, většinou se setkala s odmítnutím. Diskriminace ze strany zaměstnavatelů vznikla na základě jejího věku a pohlaví (představovala matku tří dětí a péče o ně by znamenala častou nepřítomnost v práci). Před pěti lety se znovu pokoušela ucházet o práci, ale taktéž se setkala s negativní reakcí. Diskriminace Paní Annu v té době velmi zasáhla a mrzelo ji, že nemohla sehnat práci na základě odsouzení jejího věku a toho, že má v péči dva vnuky.

„To vidím, že to je dneska každý druhý, kdo má problémy. Kdybych měla ze všeho si dělat hlavu, tak už jsem, už by mě asi z toho šlak trefil. To mě rozčílilo tehdy, jak jsem přišla do toho řeznictví, říkám „tam máte cedulku, že přijmete prodavačku, já jsem vyučená prodavačka, prodávala jsem maso“, a ona „kolik máte roků?“, tak jsem jí to říkala, to už je asi pět let, a ona, už jsem viděla, jak točí hlavou. A ona řekla „děti máte?“, já říkám „děti mám dospělé, ale mám dva vnuky v péči“, ona „no tak to ne“ (napodobuje arogantní řeč). No je to těžké. Kdyby byl člověk mladý, tak to ještě jo. Oni by potřebovali mladé, vymalované. Ale ne, že to neumí, hlavně že je mladá.“

Obtížnost uplatnit se na trhu práce v případě paní Anny zřejmě souvisí s nízkou úrovní vzdělání, nedostatečnou kvalifikací, ale taktéž s diskriminací na základě pohlaví a věku. Dalším významným faktorem vedoucím k nezaměstnanosti paní Anny je skutečnost, že v podmínkách sociální exkluze nemá pravděpodobně správnou přípravu v hledání zaměstnání (jakým způsobem má vystupovat, o čem by neměla mluvit a jak by měla být při ucházení se o zaměstnání upravena), byť by samotnou náplň práce mohla normálně zvládnout. V důsledku této skutečnosti se paní Anna dostává do pozice marginalizované skupiny na trhu práce, která je typická pro většinu obyvatel žijících v prostředí sociální exkluze. Na základě negativní zkušenosti odmítnutí při hledání zaměstnání ztrácí paní Anna motivaci, zároveň se setkává s neochotou úředníků, kteří apelují na uchazeče, aby byli v oblasti vlastního zaměstnání více aktivní. Ekonomicky špatná situace rodiny by se pravděpodobně mohla zlepšit, kdyby si manžel paní Anny vyřídil důchod, na který má vzhledem k jeho věku a špatnému zdravotnímu stavu nárok. Přestože má manžel paní Anny nárok na starobní důchod, dosud jej nemá vyřízený, neboť má patrně na základě špatných zkušeností z minulosti nedůvěru vůči institucím a není schopen s nimi spolupracovat. Nedůvěra je pravděpodobně silnější než potenciální zlepšení finanční situace. Zatímco někteří lidé žijící ve stavu „kultury bídy“ automaticky směřují k vyjednávání nejrůznějších dávek a důchodů, v jeho případě se jedná o ukazatel sociálního vyloučení v individuální rovině, kdy se uplatňuje určitý rezignační étos.

„Oni vám dneska řeknou na tom pracáku, že vy si máte hledat práci. Že oni nejsou povinni vám ju hledat. A já bych chtěla je vidět, jak oni by chodili a hledali si práci. (...) My v důchodu nejsme, chodíme na pracák a manžel, on už má sice 65 let, už mu to říkala aji na pracáku, tak budeme tam muset zajet, protože už je to, on má cukrovku, on už ten důchod, jak mi říkala ta paní, mohl mít dávno. Akorát to, já jsem říkala „tebe to je tak tam bagrem dotáhnout“ (smích).“

Manžel paní Anny má pouze základní vzdělání. Vzhledem k tomu, že byl značnou část života ve výkonu trestu, nemá prakticky žádnou pracovní zkušenost. Na základě uvedených skutečností se lze konstatovat, že faktory vedoucí k jeho ekonomickému vyloučení spočívaly nejen v nedostatečném vzdělání a pracovní zkušenosti, ale taktéž v jeho rezignačním postoji a neochotě si aktivně hledat práci. Kromě těchto uvedených skutečností je v jeho případě evidentní diskriminace na základě odnětí svobody a páchání trestných činů.

„Manžel má jenom základní vzdělání, vždyť on má většinou všechno po kriminálech. On má něco oddělané, protože mu se počítá i to, co má, jak on byl zavřený, protože za komoušů tam museli dělat v té base.“

Z pohledu paní Anny je patrné, že většina exkludovaných obyvatel zkoumané lokality je nezaměstnaná a nachází se v evidenci úřadu práce. Sociální systém nezaměstnané nemotivuje k aktivnímu hledání práce a v důsledku toho se většina obyvatel vyloučené lokality stává stále více závislá na dávkách státní sociální podpory.

„Na co by někteří chodili dělat, jak sociálka jim dávky dá... tak to měli nechat, jak to bylo kdysi, že si museli oddělat určitý počet hodin za měsíc, aby dostali peníze. Tady málokterý, jak tak nad tím přemýšlím, málokterý, který by chodil do práce. Oni prakticky fakt velice málo.“

Nezaměstnanost ve vyloučené lokalitě podle zkoumaných poznatků a výpovědí paní Anny úzce souvisí s kriminalitou a závislostí na drogách. Důvodem kriminálního chování a drogové závislosti je podle paní Anny nuda mladých lidí. Z pohledu paní Anny lze pozorovat určité aspekty neefektivního trávení volného času zejména mladých a nezaměstnaných lidí, které obvykle vede k projevům sociálně patologického jednání. Další možnou příčinou může být migrace a sestěhování různých obyvatel do vyloučené lokality.

„Dyť to vidíte, jak ti mladí tam sedí, to je na nich vidět, že oni se nudí. Tam jenom chodí tam a zpátky, očumujou, kde co, a kolikrát se chodí a dívají se, komu by co sebrali... tady to je hrozné... ale tady to kdysi takhle nebylo, to je teď tady, ty poslední roky... Ted' se to tu stěhovalo, tady to všechno, jak mají nějaké ty, však počkejte, kdy to ... že ze Slovenska, že tu posílali, to říkali ve zprávách, a všechno to asi narvali tady.“

Na základě vlastní zkušenosti s dlouholetou závislostí na nikotinu paní Anna reflektuje důsledky, které může závislému člověku způsobit nepřítomnost drogy. Sama přiznává, že při neužívání nikotinu pociťuje nervozitu a dokáže se díky tomu lépe vžít do situace toho, kdo ohrožuje zdraví a životy druhých kvůli závislosti na tvrdých drogách.

„Já jsem kuřačka, já to můžu takto brát. Já jsem zvyklá na ten nikotin. Když ho nemám, tak taky bývám někdy nervózní. Umím si představit, jak asi je tomu feťákovi, když ten fet nemá. Takže on je cokoliv schopen udělat, jenom aby se k tomu fetu dostal.“

Důvodem nezaměstnanosti může být podle paní Anny také špatný psychický stav a apatie jedince způsobená například nepříznivými životními událostmi a jeho neschopností se s těmito událostmi vyrovnat. Ze zkoumaných poznatků se dá říci, že v souvislosti s tragickým úmrtím syna paní Anny lze předpokládat, že se sama s touto skutečností obtížně srovnává.

„Prostě může mít člověk smůlu. Něco se stane, například, někdo zemře v rodině blízký a tak dál. Člověk to nedává psychicky, je sám a tak prostě upadne.“

Za hodné pozornosti mi přijde, jak má paní Anna určitý náhled a je schopna všechny své životní události vysvětlit. Dalo by se říci, že ohledně mechanismu vyloučení dané lokality by mohla nejen svědčit jako expert na svou životní realitu, ale i fakticky poučit.

5.3 Život v sociálně vyloučené lokalitě z perspektivy Sárý

Sára je původem romského etnika, její rodiče pocházejí z České republiky. Otec se narodil v místě vyloučené lokality, kde nyní žije se svou rodinou, matka se ve třinácti letech se svou rodinou přistěhovala do této lokality z města přibližně 60 kilometrů vzdáleného od místa současného bydliště. Sára s rodiči a se svými dvěma sourozenci od narození vyrůstají v prostředí sociálního vyloučení. V době konání výzkumu je Sáře 18 let, v současné době studuje na střední škole maturitní obor kadeřnice. Obor studuje v jiné části města mimo vyloučenou lokalitu. Otec Sárý je vyučený zámečnický, většinu života si vydělával zednickou prací, matka je vyučená švadlena a pracovala v místní restauraci. V současnosti jsou oba rodiče nezaměstnaní, pobírají dávky státní sociální podpory a jsou zaevidováni na úřadu práce. Starší sestře Sárý je 20 let, je vyučená v oboru kuchař – číšník a pracuje v luxusní kavárně v jiném městě mimo vyloučenou lokalitu. Nejmladšímu bratrovi je 13 let, chodí do šesté třídy místní základní školy. Všichni sourozenci sdílejí společnou domácnost se svými rodiči.

Rozhovor se Sárrou jsem realizovala v prostředí volnočasového klubu, který občas navštěvuje. Během mé pracovní zkušenosti ve vybrané vyloučené lokalitě si ke mně Sára vytvořila důvěru, neměla žádné zábrany se mi otevřít a podělit se svým životním příběhem. Jakmile se dozvěděla, že by se mnou mohla vést rozhovor, byla velmi ochotná a před prováděním samotného výzkumu se dokonce zajímala o danou problematiku, chtěla předem znát otázky, na které se budu ptát. Při realizaci rozhovoru působila vyrovnaně, sebevědomě a mluvila se mnou velmi kultivovaným způsobem.

5.3.1 Prostředí vyloučené lokality

Sára žije ve zkoumané vyloučené lokalitě od svého narození, vyrůstala zde a s lokalitou je pevně spjata. Bydlení ve dvoupokojovém bytě hodnotí jako příjemné a je spokojená jak s materiálním zázemím, tak se sousedskými vztahy. V případě Sárý je z hlediska nejtěsnějšího soužití v oblasti bydlení určující vchod. Lidé z různých vchodů se obecně ruší méně než lidé ze stejného vchodu. Lze pozorovat, že pro Sárrou je pozitivním faktorem ovlivňujícím soužití ve vyloučené lokalitě dobrý vztah se sousedy.

„Tak popsala bych to tak, že je to tady malé, je to tady hodně zalidněné, nejenom náma Romama, ale i vaší rasy, bíle rasy, pro nás. Vyrůstalo se mi tu i jako dítěti dobře.

Bydlíme ve dva plus jedna bytě, jsme pětičlenná rodina, mám dva sourozence, bratra a sestru, bydlíme v domě, v bytě teda s topením ústředním, s teplou vodou, žijeme v dobrém vchodě, neměli jsme ani jednou problém, žiju tam celý svůj život a ani jednou problém jsme neměli se sousedy nebo tak, takže je tam strašně příjemně.“

Rodina Sára vykazuje některé typické znaky převzaté z tradiční romské rodiny, zejména velký počet členů a soudržnost příbuzných. Ve zkoumané lokalitě žije velká část Sářiny rozvětvené rodiny, která zajišťuje vzájemnou solidaritu a také tradiční sdílení výchovy členů rodiny ostatními příbuznými (Bartoňová, 2009, s. 57). Přestože Sára vnímá vysokou koncentraci lidí žijících v prostředí sociálního vyloučení, je patrné, že pro ni život v lokalitě představuje domov, kde se díky své rodině cítí dobře.

„Nás ke slušnému chování vedla už nejenom mamka, ale celá rodina, co se týče, babička ... My vyrůstáme pohromadě celá rodina, nejenom mamka s taťkou, ale i babička, děda, tety, strejdové, a tak jsem zvyklá žít s něma, s bratrancama, se sestřenicama, tak jsme zvyklí.“

Bydlení v místní lokalitě Sára hodnotí kladně, ovšem velmi negativně vnímá Vlachy, kteří se zde stěhují a představují skupinu Romů, která se výrazně odlišuje od starousedlíků. Vlachové se vůči ostatním romským skupinám striktně vymezují a považují sami sebe za jediné pravé Romy, silně si uchovávají své vnitřní zákony a tradice včetně jazyka (Davidová, 2009, s. 241-244). Podle Sára jsou místní Vlachové nevychovaní, hluční a agresivní, a přestože jsou ostatními vnímáni jako problémoví, dávají vyzývavě najevo svou nadřazenost vůči ostatním Romům. Charakter této etnické skupiny mohu z vlastní zkušenosti potvrdit. Sama jsem se setkala s agresivním chováním Vlachů, kteří bezdůvodně napadají ostatní obyvatele, jsou výrazně hluční a pod vlivem návykové látky jsou schopni ublížení na zdraví.

„Tady bydlí teď Vlachové a je jich tu docela hodně, tak si myslím, že by se to tu klidně mohlo i přeplnit. Byla jsem jednou s mamkou v obchodě, a prostě se mi nelíbilo, jak oni se tam chovali. Oni nemluví normálně, oni musí rvát, neumí se chovat a jsou agresivní, oni nejdou jeden na jednoho, oni jdou ve skupině. Já myslím, že oni mají dost peněz, třeba na facebooku je hodně fotek, že třeba mají na stole hodně peněz, nebo mají hodně zlata, a právě poznáš Vlachy podle sukni. Nelíbí se mi, jak oni ukazují, třeba jak někteří Vlachové chodí, mají zlaté zuby, a tak. A dělají tu ten největší kravál, který tady je.“

Sára z výše popsaného projevuje obavy z přelidnění Vlachů. Starousedlická vrstva obyvatelstva negativně vnímá změny v lokalitě spojené s přistěhování nových romských rodin, což obvykle souvisí s narušováním a ohrožením jejich soužití. Tento fakt má zpravidla za následek napětí vztahů mezi starousedlíky a přistěhovalci, přičemž dochází ke střetu dvou odlišných kultur romského etnika. V souvislosti s napětím a konflikty mezi dvěma etnicky podobnými kulturami lze v určitém smyslu pozorovat uvědomování si vlastní identity a posílení národní hrdosti.

Rodina pro Sáru představuje základní sociální síť a bezpečné soužití poskytující emocionální zázemí. Sama si však uvědomuje, že v lokalitě žijí také Romové, kteří mají sklony k patologickým jevům a kriminálnímu jednání. Příčinu spatřuje nejen v užívání drog některými členy romské komunity, ale zejména v rozšiřování drog mezi další skupiny lidí a vrstevnické party v lokalitě.

„Když jsem tady v komunitě, tak se cítím dobře, protože jsem mezi svýma. Ale taky mezi naše rasy se vyskytne prostě někdo, kdo ujede, prostě, na tych drogách, a s tím se nedá vůbec rozumně jako bavit, nic. A stáhne další skupinku lidí a následujou ho. Potom už následuje ta kriminalita, no a právě to je to špatné.“

5.3.2 Nezaměstnanost a diskriminace v kontextu ekonomického vyloučení

V Prostředí sociální exkluze žije většina obyvatel s nedostatečným a mnohdy i nedokončeným základním vzděláním. Na základě zkoumaných poznatků a výpovědi Sáry je zřejmé, že ve vybrané vyloučené lokalitě převládá nízká vzdělanost a negramotnost. Většina obyvatel má pouze základní vzdělání. Roste počet nezaměstnaných a sociálně slabých lidí. Příčinou nízké nezaměstnanosti ve zkoumané vyloučené lokalitě je dle slov Sáry nedostatečná vzdělanost a kvalifikace, která mimo jiné vyžaduje schopnost a znalost práce na počítači. Dříve bylo větší uplatnění na trhu práce pro lidi vyučené v některých oborech, dnes je kladen stále větší důraz na vyšší vzdělání.

„Malá tu je vzdělanost, většina má jenom asi základku. Málokdo, fakt tady má aspoň tu střední školu. Někteří jsou i nevzdělaní. No hodně je tu sociálních, na dávkách. Víc je tady těch sociálně slabých. Jak se říká, z nebe učený nespádl, takže někteří nemají školu, takže je nechcou nikde přijat. A kdysi to bylo takhlenc, že byly jenom některé obory, na které ses mohla dostat. Někdo je vyučená kosička na boty, druhý je švadlena, a tak to

znám. Tak je vyučená moje mamka, taťka je zámečnick, a ted'kon je to málo kde, kde se to bere. Ted' chcou všude počítače, umět s počítačem a pro některé lidi je to prostě namáhavé se naučit celý počítač znát. Takže si myslím, že někteří za to nemůžou, ale i můžou.“

Sára příčinu nezaměstnanosti vnímá taktéž z druhé perspektivy. Podle ní se někteří lidi staví lhostejně k tomu, jak na veřejnosti působí, že příliš nedbají o svůj zevnějšek a především nedokážou kultivovaně vystupovat.

„Někteří se do toho dostali nechtěně, protože šli pracovat do firem, kde se nabírali lidi, potom je vyhodili a prostě byli bez práce, skončili s prací, takže jim nezbyvalo nic jiného než jít na sociálku. Potom někteří lidi si za to mohli sami, protože si nevážili dobrého bydla a dělali to, co neměli. Někteří lidi, jim to je jedno, jak vylezou ven, s prominutím, jestli vylezou špinaví nebo roztrhaní, nechci k nikomu být nějak hnusná nebo tak, ale někteří lidi, jim to je jedno, jak se baví mezi lidma, jestli to je sprostě nebo nespisovně, každý nemluví krásně spisovně, že. Ale někteří prostě nejsou spořádaní.“

Rodiče Sára dříve pracovali, otec většinu života pracoval jako zedník, matka Sára vykonávala práci v kuchyni. Přibližně před dvěma lety v důsledku propouštění zaměstnanců přišli o práci. V současné době jsou zaevidováni na úřadu práce, pobírají dávky státní sociální podpory. Oběma rodičům nelze odepřít osobní angažovanost a schopnost aktivně si hledat práci a zlepšení své kvalifikace.

„Taťka pracoval, i mamka pracovala. Taťka, on dělal zednické práce, (jmenuje název firmy) se jmenuje ta firma, pracoval tam asi rok, potom nebyla práce. Ta firma neměla práci, tak ted'kon jsme i my na dávkách, takže to není vůbec dobré. Mamka pracovala v kuchyni. Dělal takové certifikáty, má asi čtyři certifikáty, s počítačem, certifikát jakože v kuchyni, oba dva jsou ted' na úřadu práce, shání práci, nikde práce není. My jsme rádi, že vyžijem z toho, co máme, co se týče sociálních dávek, že si poplatíme. Dřív bylo dobře.“

Přestože se rodiče Sára snaží aktivně získat práci, je evidentní, že nemají rovný přístup uplatnit se na trhu práce z důvodu rasové diskriminace, přičemž sehnat zaměstnání v prostředí sociálního vyloučení je daleko obtížnější. Oproti rodičům je sestra Sára v současné době zaměstnaná v luxusní kavárně ve městě mimo vyloučenou lokalitu. Práci sehnala bezprostředně po dokončení školy.

„Sestra teďkom dodělala školu, pracuje, dobře se chytla, má se dobře, ona pracuje v (jmenuje město, kde pracuje). Tam je taková pěkná vyhlášená kavárna, takže se chytla dobře a aspoň ta nás drží, no. (...) Práce tady není, není vůbec. Moji rodiče třeba mají zájem pracovat. Píší emaily, dávají všude životopisy, a nikde je nechcou. Je tady rasismus na práci. Hodně rasismu. Někde prostě přijdem, kdekoliv, a hned jsme pro ně černé huby.“

Sáraina sestra, která je fakticky ve věku, kdy by jí za běžných okolností spíše ekonomicky pomáhali rodiče, je prakticky nucena podporovat svou orientační rodinu. Tím se však snižují její šance např. pro spoření na kvalitnější život vlastní prokreační rodiny. Vzhledem k tomu, že je zvyklá žít v široké rodině, nemusí tolik usilovat o svou autonomii, avšak v případě, že by chtěla, má omezené možnosti.

Sára se osobně s diskriminací setkává prakticky denně. Přestože se snaží vystupovat kultivovaně, velmi o sebe dbá, cítí, že neromskými lidmi není přijímána a na základě romského původu je odsuzována. Z ilustrovaných výpovědí je patrné, že se Sára příliš neztotožňuje s ostatními vrstevníky romského etnika a ráda by zapadla mezi příslušníky majoritní společnosti, na druhou stranu je velmi hrdá na svůj původ.

„Třeba jezdívám každý den do školy, na praxi, třeba sedím sama v autobuse, jak se sedí do toho páru, a ke mně si nikdo nesedne. Nikdo. Takže to přímo cítím. I kdyby byl plný autobus, narvaný, a vedle mě bude volné místo, tak vedle mě si nikdo nesedne. A když, já nevím, někdo vidí třeba pěkně oblečenou... třeba někteří se snaží i zapadnout, aby to prostě nebylo to na nich tak vidět. Já se nestydím za to, jaká jsem, já jsem pyšná na to, jaká jsem, ale snažím se oblíkat hezky, dbát na sebe, mám to ráda, ale některým to prostě nestačí tady toto. Chodím čistě oblečená a některým to nestačí.“

Sára patří k mladým lidem v lokalitě, kteří jsou si vědomi potřebnosti vzdělání, a má zájem studovat. Přestože rodina neměla prostředky potřebné pro její studium, škola Sáře poskytla pomoc skrze podaný projekt ve formě úhrady nákladů spojených se studiem. Je zajímavé, že Sára toto gesto ze strany školy přičítá svému etnickému původu, nikoliv slabší ekonomické situaci její rodiny. Z vypořizovaných poznatků je patrné, že podobná pomoc romským studentům středních škol skrze dotaci nebo projekt není ve městě ojedinělá.

„Ve škole, fakt je tam velké pochopení pro to, jaké jsem rasy, poskytl mi aji nadaci, abych mohla studovat, abych se mohla vzdělávat natolik, i když na to nemám. Šla jsem do školy, ve které se neplatí školné, ale jsou tam drahé výdaje, co se týče, jsem kadeřník, a potřebuju i nějaké nářadí k tomu. Bylo to drahé, a mamka na to neměla, tak jsme se snažili nějak udělat, a byla mi podána pomocná ruka k tomu, že mi to podali, hlavně ta škola, a bylo to od nich hodně pěkné a jsem za to ráda, že to mám. Tady v (jmenuje klub), tadyk taky, musím udělat do školy ročníkovou práci a neměla jsem to kde udělat, protože jsem neměla doma počítač, a neměl mi s tím kdo pomoci, tak mi tady pomohli s tím.“

Sára vyjadřuje názor, že na Romy většina pohlíží jako na nepřizpůsobivé, a odsuzují je na základě rasy. Uvědomuje si, že nejsou všichni Romové stejní, zároveň vnímá, že lidi majoritní společnosti jsou také sociálně slabí, nezaměstnaní a pobírají dávky státní sociální podpory.

„Podle mě, můj názor je takový: někteří nás odsuzují tak, že cigáni, nazvu to tak, jak se nám říká, cigáni jsou, jak to říct, leniví, nechce se jim pracovat. Není to tak. Neříkám, že všichni jsou skvělí. Já mám názor na lidi takový, že někteří lidi jsou dobří a někteří jsou zlí. Neberu to podle rasy, jaký kdo je. Prostě někdo, já třeba znám, že i hodně bílých, jsou prostě nezaměstnaní, jsou na sociálních dávkách, nemají se tak, jak jiní.“

5.3.3 Největší problémy ve vyloučené lokalitě

Nezaměstnanost obyvatel, žijících ve vyloučené lokalitě vnímá Sára jako významný problém, který je příčinou výskytu sociálně patologických jevů. Infrastruktura sociálně patologických jevů v prostředí sociální exkluze vzniká v souvislosti s neefektivním využíváním volného času, psychickým napětím a v neposlední řadě v důsledku materiálního strádání. Sociálně nežádoucí chování vyloučené lokality představuje konzumace alkoholu, gamblerství a drogová závislost spojená s distribucí drog. Sára projevuje obavu a pocit ohrožení spojenou s kumulací násilí vedoucí ke kriminálnímu chování, jež má negativní dopad na obyvatele zkoumané lokality.

„Já si myslím, že teďka je to tady hodně vážné, protože tady byly nedávno dvě vraždy, na kopci, a tady na (jmenuje ulici vzdálenou cca 100m), tak bych spíš řekla, že je to tu jako kdyby něco vážného. Hodně se tady fetuje. Ti lidi už neví, co mají dělat z těch stresů aji z nudy, že prostě není práce, takže fetují a hrajou automaty, není to

dobré. Toto je největší problém té lokality, že se tady hodně doslova hulí tráva. Jede se tady v tom. Že se hulí tráva a že se hrajou automaty. Já neříkám, že to je tady jenom, je to i jinde, ale tady, si myslím, že to je takovým problémem.“

V důsledku výše zmíněných problémů by si Sára přála lepší podmínky v politice zaměstnanosti, aby se změnila problematika rasismu a znevýhodnění na trhu práce na základě rasové diskriminace. Taktéž by si přála důstojné zacházení, pochopení sociálně slabých, a aby měli Romové rovný přístup i stejné šance jako obyvatelé majoritní společnosti.

„Já bych si přála, aby to bylo tady aspoň trošku lepší v tom, že by to nebylo tak náročné hledání s tou prací, a aby aspoň ti lidi měli pochopení pro ty, kdo nemají a kdo si nemůžou dovolit to, co si můžou dovolit druzí. Už jenom vůči těm malým dětem, prostě přijde se do obchodu, aji k doktorce, a je diskriminace, je tam rasismus, není to dobré.“

Sára se v určitém smyslu výrazně liší a zároveň vymezuje vůči chování některých Romů. Projevila přání zvýšení kontroly a bezpečnosti ve vybrané vyloučené lokalitě, zároveň si myslí, že zřízení hřišť a různých možností pro děti a mládež by vedlo ke značnému smysluplnému trávení volného času, tím by se částečně eliminovaly problémy vedoucí k sociálně patologickému chování. Bezpečnost ve zkoumané vyloučené lokalitě je z pohledu Sáry nízká a bylo by efektivnější, kdyby se v lokalitě pohybovalo více policejních hlídek. Ulicemi občas projíždějí auta městské policie a působí zde asistenti prevence kriminality, přesto podle Sáry zasahují pouze v závažných případech. Kompetence k řešení méně vážných konfliktů přenášejí na obyvatele samotné vyzýváním, aby si své problémy řešili sami.

„Přála bych si, aby prostě, já nemám nic proti Romům, já jsem taky Romka, ale prostě bych si přála, aby se všichni normálně chovali, aby už tady prostě neprodávali ten alkohol a ty drogy. Aby policie chodila častěji ven, aby prostě kontrolovala a prostě, aby to nějak více zorganizovali. Já myslím, že kdyby tady bylo více hřišť, nebo něco takového, větší akce, že by ty Romy takhle zabavili, a nemohli by třeba dělat takové věci, které tady jsou.“

ZÁVĚR

Práce si kladla za cíl zkoumat problematiku sociálního vyloučení, která je zaměřena na obyvatele žijící v prostředí sociální exkluze. Stěžejním cílem bylo poukázat prostřednictvím vybraných členů tří rozdílně etnicky, ekonomicky a sociálně postavených rodin žijících v prostředí sociálně vyloučené lokality na život v lokalitě i na vyloučení samotné. Za účelem zkoumání problematiky sociálního vyloučení byl ve vybrané vyloučené lokalitě realizován výzkum, který se zaměřil na dosud neprobádanou oblast sociální exkluze z pohledu jednotlivých obyvatel žijících v prostředí sociálního vyloučení.

V práci jsem nejprve představila koncepty, z nichž jsem dále vycházela při uskutečnění výzkumu. V první kapitole konceptuální části jsem představila problematiku sociální exkluze, historii, vymezení pojmu sociálního vyloučení a jeho koncept. V další části kapitoly jsou zahrnuty typy vyloučení, indikátory, příčiny a vybrané aspekty sociálního vyloučení. V závěru kapitoly je vysvětlen pojem sociálně vyloučená lokalita, následně její typy.

Druhá kapitola se blíže zaměřuje na příslušnost k romskému etniku jako ke skupině nejvíce ohrožené sociálním vyloučením. V kapitole se věnuji romským sociálním skupinám, romským kulturním předpokladům a zvyklostem. Dotýkám se také problematiky migrace Romů. Ve třetí kapitole jsem blíže představila vybranou sociálně vyloučenou lokalitu. Nastínila jsem situaci v oblasti složení obyvatel lokality a jejich migrace a přiblížila poznatky týkající se bydlení, vzdělání a nejčastějších problémů, které se v dané lokalitě vyskytují.

Výzkum probíhal metodou případových studií založených především na příbězích samotných aktérů – obyvatel vyloučené lokality, získaných formou polostrukturovaných rozhovorů s nimi. Pohled na sociální exkluzi se v jednotlivých případech lišil, v problematice diskriminace lze vnímat značnou podobnost. Významným mechanismem způsobujícím sociální vyloučení ve vybrané lokalitě je bezesporu nezaměstnanost, která je účastníky výzkumu vnímána jako hlavní problém. Postoje k problematice zaměstnanosti a zkušenosti se zaměstnáním se u jednotlivých účastníků lišily. Zatímco u paní Evy se setkáváme s aktivním a nakonec úspěšným přístupem v oblasti hledání práce, v případě paní Anny je evidentní rezignace na základě negativních zkušeností při hledání

zaměstnání. Rodina Sáry se setkává s rasovou diskriminací, která brání uplatnění rodičů na trhu práce, přestože lze u rodičů pozorovat aktivní přístup a osobní angažovanost v hledání zaměstnání a zvyšování své kvalifikace. Pro lokalitu je charakteristický stálý úbytek pracovních míst pro méně kvalifikované uchazeče, přičemž je většina produktivních obyvatel marginalizovaná na trhu práce. Vzhledem k velmi nízké úrovni vzdělání většiny obyvatel lokality dosahuje nezaměstnanost vysoké míry, přičemž je velmi obtížné v tomto prostředí sehnat zaměstnání. V důsledku propojení faktorů nízké vzdělanosti, nedostatku dostupných pracovních míst, vysoké nezaměstnanosti a diskriminace je pro obyvatele lokality velice obtížné se vymanit z ekonomického vyloučení.

Výsledky výzkumu poukazují na problematické vztahy mezi příslušníky jednotlivých skupin obyvatel žijících ve zkoumané vyloučené lokalitě. Je zde patrná odlišnost kultur nejen Romů a příslušníků majoritní společnosti, ale také dvou rozdílných kultur romského etnika. V případě členů obou zkoumaných romských rodin vnímáme vymezování se vůči způsobu života většiny Romů žijící v dané lokalitě, která vykazuje typické znaky sociálního vyloučení. Rodina pro paní Evu a Sáru představuje základní solidární síť, která je schopná v případě nouze poskytnout bezpečí a oporu svým členům. Paní Anna jako příslušník majoritní společnosti je v dané lokalitě považovaná za menšinu, nedisponuje podobnou solidární sítí, na kterou by se mohla v nejisté situaci obrátit, v důsledku toho je svým způsobem izolovaná.

Všichni účastníci výzkumu vnímají negativní dopady nezaměstnanosti vybrané vyloučené lokality, které mají obvykle za následek materiální strádání. Nedostatek materiálního uspokojení je podle výpovědi zkoumaných osob příčinou vzniku sociálně patologických jevů. Nejzávažnějšími jsou podle nich kriminalita, gamblerství, užívání alkoholu a drog, spojené s jejich distribucí, které významným způsobem ovlivňují život obyvatel v prostředí sociální exkluze.

Na základě výše zmíněných problémů zkoumané lokality projeví účastníci výzkumu přání větší bezpečnosti, důstojného zacházení a rovného přístupu na trhu práce. Zároveň poukázali na absenci zasítovanosti neziskových organizací a institucí, které by pomohly eliminovat dopady sociálního vyloučení.

SEZNAM ZKRATEK

OSPOD Orgán sociálně právní ochrany dětí

ZŠ Základní škola

BIBLIOGRAFIE

Monografie

1. Allport, G. W. (2004). *O povaze předsudků*. Praha: Prostor.
2. Bartoňová, M. (2009). *Strategie ve vzdělávání žáků se sociálním znevýhodněním se zřetelem na romské etnikum v počátečním vzdělávání*. Brno: Masarykova univerzita.
3. Berg, B. L. (2001). *Qualitative research methods for the social sciences*. Boston: Allyn and Bacon.
4. Davidová, E. (2010). *Kvalita života a sociální determinanty zdraví u Romů v České a Slovenské republice*. Praha: Triton.
5. Hendl, J. (2005). *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. Praha: Portál.
6. Kaleja, M. (2011). *Romové a škola versus rodiče a žáci*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Pedagogická fakulta.
7. Keller, J. (2010). *Tři sociální světy: sociální struktura postindustriální společnosti*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
8. Littlewood, P. (2000). *Social exclusion in Europe: problems and paradigms*. Aldershot: Ashgate.
9. Mareš, P. (2006). *Faktory sociálního vyloučení*. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí.
10. Maxwell, J. A. (2005). *Qualitative research design: an interactive approach*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
11. Mioviský, M. (2006). *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada.
12. Navrátil, P. et al. (2003). *Romové v české společnosti*. Praha: Portál.
13. Říčan, P. (1998). *S Romy žít budeme - jde o to jak: Dějiny. Současná situace. Kořeny problémů. Naděje společné budoucnosti*. Praha: Portál.
14. Strauss, A. L. a Corbin, J. (1999). *Základy kvalitativního výzkumu: postupy a techniky metody zakotvené teorie*. Brno: Sdružení Podané ruce.

15. Sýkora, L., Temelová, J., Posová, D. (2007). Identifikace lokalit koncentrace sociálních skupin a jejich typologie. In Sýkora, L. et al. *Segregace v České republice: Stav a vývoj, příčiny a důsledky, prevence a náprava* (s. 29-58). Praha: Univerzita Karlov v Praze.
16. Ševčík, D. et al. (2011). *Domácí násilí: kontext, dynamika a intervence*. Praha: Portál.
17. Švaříček, R. et al. (2007). *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Praha: Portál.
18. Thomas, C. (2008). Poverty. In Williams, P. (Ed.), *Security studies. An Introduction* (s. 244-259). London and New York, Routledge.
19. Vavřík, M. (2010). Sociální exkluze a ideologie. In Bargel, M. et al. *Inkluze versus exkluze - dilema sociální patologie*. Brno: Institut mezioborových studií Brno.
20. Weinerová, R. (2014). *Romové a stereotypy: výzkum stereotypizace Romů v Ústeckém kraji*. Praha: Karolinum.
21. Zíková, T. et al. (2011). *Bedekr sociálním znevýhodněním pro učitele střední školy*. Plzeň: Západočeská univerzita.

Příspěvky ve sbornících

22. Budilová, L., Jakoubek, M. (2006). Vnitřní členění lokální cigánské/romské populace v obci Skalice a hranice mezi skupinami. In Hirt, T., Jakoubek, M. (Eds.), *"Romové" v osidlech sociálního vyloučení* (s. 230-241). Plzeň: Aleš Čeněk.
23. Davidová, E. (2009). Mezigenerační změna: ke ztrátě dvou generací Romů v uplynulém století. In Jakoubek, M., Budilová, L. (Eds.), *Cikánské skupiny a jejich sociální organizace* (s. 238-266). Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
24. Ferko, A. (2009). Addendum: ztraceno v překladu. In Jakoubek, M., Budilová, L. (Eds.), *Cikánské skupiny a jejich sociální organizace* (s. 326-332). Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
25. Guy, W. (2009). Význam rodinných vazeb pro migraci českých a slovenských Romů. In Jakoubek, M., Budilová, L. (Eds.), *Cikánské skupiny a jejich sociální organizace* (s. 267-285). Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.

26. Hejzlar, P. (2010). Souvisí chudoba s duševním zdravím? In *Chudoba - záležitost nás všech* (s. 51-56). Hradec Králové: Oblastní charita Hradec Králové ve spolupráci s katedrou kulturních a náboženských studií PF UHK.
27. Klíčová, K. (2004). Životní podmínky Romů v České republice v mezinárodním srovnání v kontextu rizik etnického výzkumu. In Sirovátka, T. (Ed.), *Sociální exkluze a sociální inkluze menšin a marginalizovaných skupin* (s. 95-116). Brno: Masarykova univerzita v Brně, Fakulta sociálních studií.
28. Mareš, P. (2002). Marginalizace, sociální vyloučení. In Sirovátka, T. (Ed.), *Menšiny a marginalizované skupiny v České republice* (s. 9-23). Brno: Masarykova univerzita.
29. Mareš, P. (2004). Sociální exkluze a inkluze. In Sirovátka, T. (Ed.), *Sociální exkluze a sociální inkluze menšin a marginalizovaných skupin* (s. 15-29). Brno: Masarykova univerzita v Brně, Fakulta sociálních studií.
30. Mareš, P., Sirovátka, T. (2004). Marginalizace na trhu práce a materiální deprivace nezaměstnaných. In Sirovátka, T. (Ed.), *Sociální exkluze a sociální inkluze menšin a marginalizovaných skupin* (s. 61-74). Brno: Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií.
31. Moravec, Š. (2006). Nástin problému sociálního vyloučení romských populací. In Hirt, T., Jakoubek, M. (Eds.), *"Romové" v osidlech sociálního vyloučení* (s. 11-69). Plzeň: Aleš Čeněk.
32. Pivoň, R. (2009). Rituální nečistota - součást (nejenom) romské tradiční kultury. In Jakoubek, M., Budilová, L. (Eds.), *Cikánské skupiny a jejich sociální organizace* (s. 206-213). Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
33. Růžička, M. (2012). Wacquant v "romském ghettu": poznámky k procesu ghettoizace v českých městech. In Temelová, J., Pospíšilová, L., Ouředníček, M. (Eds.), *Nové sociálně prostorové nerovnosti, lokální rozvoj a kvalita života* (s. 20-45). Plzeň: Aleš Čeněk.
34. Sekyt, V. (2008). Zvláštnosti romských dětí. In Šišková, T. (Ed.), *Výchova k toleranci a proti rasismu: [multikulturní výchova v praxi]* (s. 214-222). Praha: Portál.

35. Steiner, J. (2004). Ekonomie sociálního vyloučení. In Jakoubek, M., Hirt, T. (Eds.), *Romové: kulturologické etudy: (etnopolitika, příbuzenství a sociální organizace)* (s. 218-229). Plzeň: Aleš Čeněk.
36. Szuhay, P. (2009). Sebedefinice romských etnických skupin a jejich vnímání jiných romských skupin. In Jakoubek, M., Budilová, L. (Eds.), *Cikánské skupiny a jejich sociální organizace* (s. 169-176). Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
37. Toušek, L. (2006). Kultura chudoby, underclass a sociální vyloučení. In Hirt, T., Jakoubek, M. (Eds.), *"Romové" v osidlech sociálního vyloučení* (s. 288-321). Plzeň: Aleš Čeněk.

Příspěvky v odborných seriálech

38. Haddon, L. (2000). Social Exclusion and Information and Communication Technologies: Lessons from Studies of Single Parents and the Young Elderly. *New Media & Society*, vol. 2, isme 4, s. 387-406.
39. Mareš, P. (2000). Chudoba, marginalizace, sociální vyloučení. *Sociologický časopis*, 2000, **36**(3), s. 285-297.

Legislativní dokumenty

40. *Zákon o sociálních službách*. Zákon číslo 108/2006 Sb. v účinném znění ke dni 10.4.2015.

Jiné dokumenty

41. Agentura pro sociální začleňování: (2011). Strategický plán Lokálního partnerství Havířov: Strategický plán integrace sociálně vyloučených osob žijících ve městě Havířov 2011-2013. [on-line]. Dostupné 10.4.2015 z http://www.havirov-city.cz/dokumenty/rozvojove-dokumenty/strategicky-plan-lokalniho-partnerstvi-havirova/strategicky-plan-lokalniho-partnerstvi-havirova/stahnout_cz.html

42. GABAL ANALYSIS & CONSULTING (GAC): (2006). *Analýza sociálně vyloučených romských lokalit a absorpční kapacity subjektů působících v této oblasti.* [on-line]. Dostupné 10.4.2015 z http://www.mpsv.cz/files/clanky/3043/Analyza_romskych_lokalit.pdf
43. Kvasnička, R. (2010). *Popis sociálně vyloučených romských lokalit v regionu Ostravska.* [on-line]. Dostupné 10.4.2015 z http://www.socialni-zaclenovani.cz/dokumenty/dokumenty-lokality/doc_download/50-popis-socialn-vylouenych-romskych-lokalit-v-regionu-ostavska-kvasnika-r-2010
44. Sociotrendy: (2011). *Situační analýza vybraných sociálně vyloučených lokalit v obci Havířov: závěrečná zpráva.* [on-line]. Dostupné 10.4.2015 z <http://www.socialni-zaclenovani.cz/dokumenty/dokumenty-pro-lokalitu-havirov/situacni-analyza-vybranych-socialne-vyloucenych-lokalit-v-obci-havirov-sociotrendy-2011/download>
45. Statutární město Havířov: (2012). *Koncepce prevence kriminality na léta 2012-2015 v Havířově.* [on-line]. Dostupné 10.4.2015 z http://www.havirov-city.cz/dokumenty/rozvojove-dokumenty/koncepce-prevence-kriminality/koncepce-prevence-kriminality-na-leta-2012-2015-v-havirove/pobierz_pl.html
46. Walach, V. (2011). *Teorie bezpečnosti sociálně vyloučených lokalit* (Diplomová práce) Brno: Masarykova Univerzita.

Internetové zdroje

47. Český statistický úřad (2014): Databáze demografických údajů za obce ČR [on-line]. Dostupné 10.4.2015 z http://www.czso.cz/cz/obce_d/index.htm
48. Ministerstvo pro místní rozvoj (2008): Návrh koncepce přístupu státu k řešení problémů deprivovaných částí měst obývaných převážně občany romského etnika [on-line]. Dostupné 10.4.2015 z http://www.mmr.cz/getmedia/04812348-7541-43e1-8a80-606dd15d2cd9/NAVRH_KONCEPCE_PRISTUPU_STATU_K_RESENI_PROBLEMU_DE.pdf
49. Statutární město Havířov (2014): Havířov v číslech [on-line]. Dostupné 10.4.2015 z <http://www.havirov-city.cz/historie-a-soucasnost/havirov-v-cislech.html>

SEZNAM PŘÍLOH

Příloha 1: Schéma otázek výzkumného rozhovoru

Příloha 2: Fotografie vybrané vyloučené lokality

Přílohy

Příloha 1: Schéma otázek výzkumného rozhovoru

Uvedení do problematiky, seznámení s účelem rozhovoru, nahráváním na diktafon; poučení o anonymitě, diskrétnosti a možnosti neodpovídat na otázky.

Jak byste popsali, charakterizovali místo (část města), kde žijete?

Jakým způsobem se vám zde žije?

Jak dlouho zde žijete?

Co se změnilo od doby, kdy jste zde začali bydlet?

Jak jste spokojeni s bydlením?

Jaká je zde vzdělanost?

Jak je to zde s prací, zaměstnaností obyvatel?

Kteří obyvatelé zde žijí, jakého původu?

Jak vnímáte ostatní obyvatele, části města, kde žijete?

Žijí zde lidé sociálně slabí?

Myslíte si, že zde žijí lidé, kteří potřebují pomoc druhých, kteří jsou v těžké životní situaci?

Proč si myslíte, že se tyto lidé ocitli v těžké životní situaci?

Jak by se jim dalo pomoci?

Jak by měli řešit svou situaci?

Jak vnímáte obyvatele, jiného původu než jste vy?

Jak vás obyvatelé jiného původu vnímají?

Jak vnímáte sociální systém, pomoc či podporu státu, sociálních pracovníků?

Jak hodnotíte svůj život v lokalitě?

Jaké jsou největší problémy této lokality?

Jaké jsou dobré stránky lokality?

Jaký byste si představovali život v této lokalitě, co byste si přáli?

Příloha 2: Fotografie vybrané vyloučené lokality

